

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

В.О. ТАТЕНКО

**КОЛЕКТИВНА ІНТУЇЦІЯ
У ПРОГНОЗУВАННІ
СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ**

Монографія

Кропивницький – 2023

УДК 159.956.2:303.444:316.4.066+316.628

Т 12

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол № 13/22 від 22 грудня 2022 року

Рецензенти:

*В. Г. Панок, доктор психологічних наук;
Н. В. Скотна, доктор філософських наук;
Т. М. Титаренко, доктор психологічних наук*

Татенко В. О.

Т 12

Коллективна інтуїція у прогнозуванні соціальних явищ : монографія
/ В. О. Татенко ; Національна академія педагогічних наук України,
Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-
ЛТД, 2023. – 100 с.

ISBN 978-966-189-664-1

У монографії представлено результати психологічного дослідження колективної інтуїції як механізму прогнозування соціальних явищ. Здійснено аналіз проблемних моментів у розумінні природи інтуїтивної активності людини. В основу формування уявлень про сутність інтуїтивного покладено категорії несвідомого та ірраціонального. Запропоновано авторське концептуальне тлумачення поняття «колективна інтуїція», визначено чинники та умови її ефективного функціонування в ролі соціально-психологічного механізму прогнозування соціальних явищ. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади соціально-психологічного дослідження участі колективної інтуїції в процесі прогнозування соціальних явищ.

Для дослідників, викладачів, студентів, а також широкого кола читачів, які виявляють інтерес до дослідження феноменів колективної психіки і проблем пізнання майбутнього.

ISBN 978-966-189-664-1

УДК 159.956.2:303.444:316.4.066+316.628

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023

© Татенко В. О., 2023

*О, поведи ж нас, лицарський духу,
По вільній стежці життя і руху.
На тихі води,
На ясні зорі.
І в цю велику, [страшну] годину
З'єднай в єдину всю Україну!*

(Олександр Олесь. 19 грудня 1918 р.)

ЗМІСТ

Вступне слово	5
Розділ I. Інтуїція в проблемному просторі спостережень, дефініцій та інтерпретацій.....	8
Розділ II. Колективна інтуїція: її природа, сутність і значення	37
Розділ III. Колективна інтуїція в прогнозуванні соціальних явищ: теоретико-методологічні засади дослідження	61
Заключне слово	93
Література	96

ВСТУПНЕ СЛОВО

Актуальність соціально-психологічного дослідження колективної інтуїції як своєрідного механізму прогнозування соціальних явищ пояснюється тим, що протягом останніх десятиліть в Україні помітно зросла політична активність народу, набуває розвитку масова свідомість, що знаходить свій вияв у захисних і наступальних, пристосувальних і перетворювальних формах колективної діяльності (Майдани, Антитерористична операція на сході України (АТО), збройне протистояння російській агресії, а також участь у виборах органів центральної та місцевої влади, волонтерський рух і багато іншого). За цих обставин прогнозування розвитку подій, а отже, прийняття відповідних рішень народом як колективним суб'єктом з об'єктивних причин не може спиратися лише і переважно на систему раціонального мислення. Адже навіть висококомпетентні, сумлінні і незаангажовані фахівці далеко не завжди виявляють здатність зорієнтуватися в ситуації глобальної невизначеності. Відтак певною мірою зрозумілим і виправданим є застосування згаданим суб'єктом «позараціональної» (А. В. Маслоу) системи пізнання, самовизначення і відповідних практичних дій, функціональну основу яких становить інтуїція. Крім того, проведений аналіз наукових джерел відповідного тематичного спрямування дав змогу виявити чимало праць, присвячених інтуїції загалом, і навіть окремих текстів, у яких трапляється поняття колективної інтуїції, але не як об'єкт спеціального соціально-психологічного дослідження. Може йтися про соціальну інтуїцію, що передбачає оцінювання чи прогнозування подій соціального життя певної спільноти, але за такої умови не робиться акцент на розрізненні її індивідуальної і групової специфіки.

Отже, проблема полягає в тому, що соціальна психологія досі не приділяла належної уваги дослідженню природи і механізмів функціонування

колективної інтуїції, виявленню її реальних можливостей, подоланню помилкових уявлень і спростуванню різного роду містифікацій, що створювало умови, зокрема, для маніпулятивного впливу на масову свідомість. Спроби зрозуміти причини такої неуваги дали змогу зробити такі припущення.

По-перше, можуть бути сумніви щодо онтологічного статусу, факту реального існування колективної інтуїції як такої, оскільки вона не представлена нам безпосередньо. Отже, відповідне поняття можна вважати вигаданим, імажинарним. І справді, колективну інтуїцію як таку не можна побачити, почути чи визначити на смак. Проте це зауваження може стосуватися чи не всіх психологічних і соціально-психологічних понять, що свого часу створило умови для виникнення біхевіоризму і змусило його опонентів більш аргументовано відстоювати тезу про реальність існування і можливість наукового пізнання психіки як такої.

По-друге, чи варто братися за дослідження колективної інтуїції, якщо саме поняття інтуїції не має належного науково-психологічного обґрунтування і, насамперед, у питаннях її природи, сутності, способу існування, механізму функціонування тощо. До речі, у відповідній літературі можна натрапити на безліч прикладів, що ілюструють часом дивовижні прояви інтуїції, і, навпаки, одиничні спроби з'ясувати психологічний механізм її функціонування, які також важко визнати успішними, оскільки справа далі припущень фактично не йде.

По-третє, якщо навіть припустити реальність існування колективної інтуїції, а також погодитися з приписуваною їй ірраціональністю, наявністю особливого зв'язку з підсвідомим і несвідомим, то стає зрозумілою складність розроблення теорії, методології і методики емпіричного дослідження цього феномену, зокрема обґрунтування можливості раціонального дослідження ірраціонального, усвідомлення несвідомого як такого, а не його проявів тощо.

А, по-четверте, не виключено, що наука і практика просто ще не знають, де і як можна ефективно застосувати знання про колективну інтуїцію.

Тому в першому розділі ми спробували окреслити проблемні питання природи, сутності, механізму, що лежить в основі інтуїтивної активності людини; другий розділ присвятили аналізу сутнісних відмінностей колективної інтуїції від інтуїції індивідуальної, а в третьому – зосередили увагу на розробленні теоретико-методологічних засад соціально-психологічного дослідження участі колективної інтуїції в прогнозуванні соціальних явищ.

РОЗДІЛ I

ІНТУЇЦІЯ В ПРОБЛЕМНОМУ ПРОСТОРИ СПОСТЕРЕЖЕНЬ, ДЕФІНІЦІЙ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Інтуїція більшою чи меншою мірою знайома всім і кожному. Багато хто вдається до її послуг, але не відає про це. Її природа, онтологічний статус можуть у когось викликати сумнів, а у визначеннях її сутності, розумінні механізму трапляються серйозні суперечності.

Проте належить віддати належне філософам, які протягом історії намагалися скласти найбільш загальні уявлення про природу інтуїції як особливого способу пізнання людиною світу, у чомусь – схожого, у чомусь – відмінного, а в чомусь навіть протилежного системі раціонального мислення. Так, наприклад, Сократ розумів інтуїцію як принцип, спрямований на цілісне пізнання людиною самої себе. Платон визначав інтуїцію як різновид і спосіб здобування безпосереднього знання, що приходить у вигляді раптового надчуттєвого осяяння, але передбачає тривалу підготовку розуму. На думку Аристотеля, інтелектуальна інтуїція – це здатність, завдяки якій ми безпомилково схоплюємо сутність речей. Декарт вважав, що інтуїтивна і дискурсивна форми знання не виключають, а покладають одна одну, що в акті інтуїції людський розум і мислить, і споглядає. Г. В. Лейбніц наголошував на тому, що інтуїція є результатом попередньої пізнавальної діяльності. І. Кант розрізняв дискурсивну (логічну) ясність, набуту шляхом утворення понять, та інтуїтивну (почуттєву) ясність, набуту шляхом споглядання (Хачатрян, 2005).

Значний внесок у розроблення вчення про інтуїцію зробив А. Бергсон, на думку якого «... у тому людстві, частину якого ми складаємо, інтуїція майже повністю принесена в жертву інтелекту... Але інтуїція все ж існує, хоча в невиразній і переривчастій формі. Це майже згаслий світильник, який спалахує лише зрідка, тільки на кілька миттєвостей. Але він спалахує, загалом кажучи, там, де в дію вступає життєвий інтерес. На нашу особистість, на нашу свободу, на місце, займане нами в природі як цілому, на наше походження і, можливо, також на наше призначення він кидає світло слабке і мерехтливе, а втім, таке, що пронизує темряву ночі, у якій залишає нас інтелект» (Бергсон, 1998, с. 261-262). Саме тому філософ спрямував свою творчу активність на те, щоб інтуїція

посіла гідне місце серед таких високих категорій, як «пізнання», «мислення», «інтелект», «свідомість», «розум», «творчість» тощо.

На думку сучасних філософів, А. Бергсон запропонував «...специфічно філософське, онтологічне розуміння інтуїції, як не просто однієї із суб'єктивно-психологічних здібностей людини, а особливої форми світосприйняття. Це світосприйняття він протиставляє аналітичному, механістичному і детерміністичному погляду на дійсність. Інтуїція відтворює реальність як органічну і динамічну цілісність, наділену свободою і творчою силою... Інтуїція є звернення від аналітичних і теоретичних побудов, що визначають світ як статичну систему із жорсткими причинно-наслідковими зв'язками, до живої і непередбачуваної реальності» (Смирнов, 2018, с. 98).

А проте, як наголошував В. Ф. Асмус, у теорії А. Бергсона, на відміну від його попередників, інтуїція принципово протиставляється інтелекту, характеризується як спосіб пізнання, докорінно протилежний інтелектуальному, не пов'язаний з ним ні генетично, ні як засіб вираження інтелектуального пізнання, що виникло пізніше. Інтуїція постає у Бергсона як антипод інтелекту (Асмус, 1965, с. 126-197). Подібно будував своє розуміння інтуїції Б. Кроче – італійський мислитель, праці якого суттєво вплинули на естетичну думку першої половини ХХ століття. Для нього інтуїція не є одним із видів інтелектуального знання. Він ставить її поряд з інтелектуальним знанням як форму неінтелектуального осягнення. Більше того, інтуїція не тільки ставиться поряд з інтелектом як рівноцінна і паралельна форма, але проголошується формою основною, первинною і незалежною від інтелекту, автономною (Асмус, 1965, с. 126–197). Водночас сам В. Ф. Асмус визначав інтуїцію як безпосереднє знання, що являє собою пряме відтворення істини, тобто відтворення об'єктивного зв'язку речей, що не спирається на доведення (Асмус, 1965, с. 399).

Серед відомих психологів особливу увагу феномену інтуїції приділяв К. Г. Юнг. На його думку, остання є однією з основних психологічних функцій, яка не зводиться до відчуття, почуття чи інтелектуальної активності. Він

вважав, що інтуїція проходить через сферу несвідомого, пов'язує свідомість з несвідомим, але водночас щиро визнавав, що не уявляє собі, як діє ця функція. Серед психологічних типів він виділив інтуїтивний тип людини, яка живиться інформацією переважно зі сфери несвідомого – колективного і особистого (Юнг, 1995, с. 526-528).

Ж. Піаже розглядав інтуїцію як образне предметне мислення, яке характеризує головним чином дологічну стадію розвитку інтелекту; вважав, що з віком роль інтуїції дещо зменшується і вона поступається місцем мисленню логічному (Айян, 1997, с. 314).

«Інтуїція – це мудрість організму, – зазначав засновник гештальт-терапії Ф. Перлз. – Мудрість є цілісною, а інтелект – лише повія мудрості – комп'ютер, гра у відповідності: якщо це так, значить, ось це ось так – багато людей весь час обчислюють, замість того щоб бачити і чути, що відбувається. Адже, якщо ви заїздили у свій комп'ютер, ваша енергія йде на мислення і ви більше нічого не бачите і не чуєте» (Перлз, 2019).

У сучасній філософії і психології також трапляються різні думки щодо природи інтуїції, її зв'язку з інтелектом, мисленням як раціональними формами пізнання. В одних випадках інтуїцію розглядають як самостійний і автономний феномен, а в інших – як складник різних пізнавальних процесів, вищих психічних функцій. Наприклад, як і логіка, інтуїція може бути моментом людського мислення (І. В. Бичко), творчого акту (Я. А. Пономарьов), елементом натхнення (М. А. Мазманян, Л. Ш. Тальян), може виявляти себе у формі сприймання, уявляння, оцінювання і розумової активності (М. Бунге). Пропонується також погляд на природу інтуїції як на результат імпліцитного навчання, тобто формування знань та вмінь без участі свідомості (П. Левицьки, М. Ліберман).

В. А. Роменець не погоджується з підходом А. Бергсона, який «роз'єднує інтуїцію і мислення, не розуміючи їхнього взаємного переходу за участі фантазії. Більше того, для самого Бергсона інтуїція виявляється річчю в собі. Нічого позитивного про неї він сказати не може» (Роменець, 2007, с. 259). У

своїй книзі «Психологія творчості» видатний український філософ і психолог аналізує картину виникнення нових творчих синтезів, запропоновану А. Кестлером. На думку останнього, вербальне свідоме мислення постає як підпорядковане у вирішальній фазі творчого акту. Мова стає ширмою між мислителем і реальністю. Ось чому справжнє відкриття, творчість виникають там, де закінчується мова. Мова здебільшого пов'язується зі свідомим. Несвідоме функціонує поза мовним процесом. Дослідження творчості серед провідних математиків Америки виявило, що в процесі своїх відкриттів практично всі вони уникають використання не тільки слів, але також і алгебраїчних або будь-яких інших знаків.

Роменець вважає це положення дискусійним, зокрема, тому, що в ньому не береться до уваги роль внутрішнього мовлення в процесі творчого мислення. Але Кестлер стверджує, ніби акцентування ролі спонтанної інтуїції, впливу несвідомого, раптових стрибків уяви, які важко збагнути, свідчить про те, що роль послідовної раціональної думки в науковому відкритті дуже переоцінена, починаючи з віку Просвітництва» (Роменець, 1971, с. 231).

В. О. Моляко у психологічному дослідженні рівнів конструювальної діяльності звертає увагу на те, що на рівні творчого конструювання «...завжди велику роль відіграє ідея, образ, що виникають у свідомості конструктора внаслідок більш-менш тривалої розумової діяльності – зовні вони іноді виникають випадково або майже випадково, часто пов'язані з інтуїтивним мисленням, але стають свого роду нав'язливими ідеями, образами; навколо них концентрується вся інтелектуальна діяльність, вони оволодівають свідомістю конструктора на зразок пристрастей. Тут ми вже маємо справу зі сплавом стратегій, сплавом, який завжди є специфічною стратегією, дуже особистісною, індивідуалізованою, нетиповою, ситуативною і т. ін.» (Моляко, 2007, с. 138).

Серед публікацій сучасних вітчизняних учених, присвячених дослідженню власне інтуїції, особливу увагу привертає монографія О. П. Поліщук, у якій висвітлюються питання природи інтуїції, її сутності та евристичності. Остання визначається з естетико-антропологічних та естетико-

гносеологічних позицій, як різновид мислення образного типу (Поліщук, 2010). У монографії авторка аналізує те, як змінювалися і збагачувалися знання про природу, сутність та евристичний потенціал інтуїції в історії філософії і науки, розглядає етимологію поняття «інтуїція» та його змістову специфіку з позицій семасіолого-компаративного підходу. Спеціальну увагу приділено рефлексії сучасних наукових досліджень цього унікального феномену. Особливий інтерес становлять думки дослідниці щодо механізмів формування інтуїтивних рішень. Але загальна оцінка ситуації в царині дослідження інтуїтивної активності людини, на думку авторки монографії, не може нас задовольнити: «попри широке використання поняття інтуїції в різних наукових галузях малодослідженим залишається саме явище – його денотат. Варто також підкреслити, що попри тривалий інтерес науковців до проблеми безпосереднього знання та інтуїції не можна стверджувати про її глибоке теоретичне опрацювання, ...не доводиться говорити про створення теорій чи, тим паче, єдиної загально визнаної теорії їх природи, скоріше йдеться про концептуальне опрацювання цієї проблеми окремими дослідниками чи їхнє домагання привернути увагу наукового загалу до неї. Напрацьовані концепції поодинокі й досить по-різному трактують витoki цього явища. Це ж саме можна констатувати й щодо глибини з'ясування філософською та науковою думкою суті й специфіки інтуїції» (Поліщук, 2010, с. 47).

Закономірний науковий інтерес викликає проведене О. П. Поліщук оригінальне емпіричне дослідження змін, а, можливо, і розвитку, що їх можна спостерігати у визначеннях поняття «інтуїція» в довідкових джерелах (вітчизняних і зарубіжних) у період з 50-х років ХХ століття і до початку нашого століття. Спираючись на результати цього дослідження, авторка робить такий невтішний висновок: «Наразі під інтуїцією в сучасній науці вважається:

- певний специфічний спосіб або шлях набуття достовірного знання, відмінний від формально-логічного виведення й доказу, дискурсу;
- наслідок особливої людської пізнавальної чи творчої діяльності, яка не базується на дискурсі;

- особлива якість особистості як суб'єкта пізнання, творчості або діяльності, що посилює (або обумовлює) її евристичні та креативні можливості.

Однак зазначимо, що вони були напрацьовані історично протягом попередніх століть у лоні філософських розвідок. Відтак, слід констатувати відсутність на сьогодні у наукових розробках нових уявлень щодо специфіки цього явища» (Поліщук, 2010, с. 77). Із цим вердиктом не можна не погодитися, зважаючи на представлені авторкою аргументи. Хіба що варто дещо реабілітувати сучасну філософію і науку, які сьогодні все-таки намагаються знайти відповідь на питання про те, в чому полягає «специфіка способу», «особливість якості», які роблять інтуїцію інтуїцією. Правда, за такої умови потрібно буде знайти відповідь на питання про те, чи коректно намагатися раціоналізувати ірраціональне.

Також залишається відкритим, принаймні для нас, питання про те, чи не втрачається щось важливе в дослідженні інтуїції як складної психічної функції, якщо ми обмежимо її в праві на незалежність, самодостатність, будемо вважати різновидом мислення чи якоїсь іншої вищої психічної функції.

Оскільки, як бачимо, у спробах дослідників з'ясувати природу, визначити сутнісні характеристики інтуїції, її онтологічний статус і місце серед інших психологічних суцільних не досягнуто консенсусу, то буде доречно змінити ракурс з абстрактно-теоретичного на емпірично-феноменологічний, аби скласти власне враження щодо змісту розглянутих проблем.

Так, сьогодні кожен може віднайти у відповідних джерелах, а також в історії власного життя чи життя свої близьких, знайомих людей безліч вражаючих, часом не без сповзання в містику, прикладів функціонування механізму інтуїції. Так, дослідники інтуїції традиційно згадують, як Д. І. Менделєєву уві сні прийшла підказка щодо принципу побудови таблиці хімічних елементів, чи те, що, на відміну від Томаса Едісона, який працював за принципом спроб і помилок, Нікола Тесла виявив, що іноді ключові рішення приходили до нього під час сліпучих спалахів прозріння. Також, посилаючись

на проведені в другій половині минулого століття дослідження в США, повідомляється, що «люди з розвиненою інтуїцією в сім разів рідше, ніж ті, що покладаються на свій розум, отримували різні травми. Уп'ятеро рідше вони потрапляють в аварії, у них рідше фіксується отруєння продуктами харчування. Утричі рідше вони страждають через неврози. Водночас учені встановили, що лише три відсотки від усіх людей на планеті мають високорозвинену інтуїцію і вміють нею користуватися» (Шестое чувство..., 2018).

Серед найбільш яскравих проявів інтуїції є її дивовижна швидкість у знаходженні відповіді на поставлене питання. Одним із тих, хто спробував з'ясувати природу миттєвості інтуїтивних рішень, є журналіст за фахом, відомий як автор міжнародного бестселера «Генії і аутсайтери» Малкольм Гладуелл (Гладуэлл, 2018). Цілеспрямовано і сумлінно він збирав достовірну інформацію відповідного змісту у сфері науки, мистецтва, політики, медицини, бізнесу, сподіваючись розкрити таємницю механізму, завдяки якому інтуїція здатна віднаходити з дивовижною швидкістю і доволі часто цілком конструктивні рішення. Важливо, що в більшості випадків М. Гладуелл звертався до результатів наукових досліджень інтуїції.

Так, наприклад, учасникові експерименту пропонувалося переглянути «німі» двосекундні фрагменти відеозапису лекції викладача, якого він ніколи не бачив, і зробити висновок про викладацьку майстерність останнього. Як виявилось, ці оцінки значною мірою збігалися з оцінками студентів, які відвідували лекції цього викладача протягом цілого семестру.

Дж. Готтман пропонував учасникам дослідження переглянути фрагменти відеозапису діалогу членів сімейної пари й оцінити перспективи їхнього шлюбного життя. Мета дослідження полягала в тому, щоб спробувати пояснити високу швидкість перебігу інтуїтивного процесу. У результаті було з'ясовано, що для оцінювання перспектив збереження шлюбної пари зовсім не потрібно знати історію їхнього спільного життя, а достатньо оцінити їхній діалог за такими критеріями, як-от: самозахист, замкненість, критицизм і зневага.

Причому останнє – найбільш суттєве, особливо якщо воно поєднується з огидою, що свідчить про повне неприйняття партнера.

Знову ж таки, не потрібно вивчати історію стосунків лікаря з пацієнтом, щоб дізнатися про те, чи подасть останній заяву до суду, якщо його лікар виявить професійну недбалість. Виявляється, достатньо, переглядаючи відеозапис їхньої розмови, виявити у лікаря тон переваги, щоб респондент визнав для себе можливість такого подання.

Один погляд на особистий простір людини (наприклад, її квартиру) дасть вам стільки ж (а то й більше) інформації, скільки можна отримати лише після багатьох годин спілкування з нею.

На думку М. Гладуелла, коли ми приймаємо швидке рішення або нас осяває раптова здогадка, наше несвідоме просіює факти, відкидає все зайве, зосереджується на тому, що справді має значення. І, що дивно, наше несвідоме прекрасно з цією роботою справляється, причому іноді тонкі зрізи дають більш точну відповідь, ніж цілеспрямовані і тривалі роздуми. За цих обставин під «тонкими зрізами» розуміють здатність нашого несвідомого знаходити закономірності в ситуаціях і поведінці, спираючись на надзвичайно «тонкі шари» пережитого досвіду.

А втім, питання про психологічний механізм інтуїтивної активності залишається відкритим. Автор книги, про яку йдеться, наводить слова колишнього керівника і консультанта американського музею, а також директора Музею мистецтв «Метрополітен» Т. Ховінга про мистецтвознавця Б. Беренсона, який розчаровує колег своєю нездатністю ясно пояснити, як йому вдається так чітко побачити всі найдрібніші недоліки твору, що видають недотепну реставрацію або підробку. На одному із судових слухань Беренсон просто заявив, що у нього виникає нехороше відчуття в шлунку, у вухах якось дивно дзвенить, псується настрій. Або він відчуває запаморочення і слабкість. Це важко назвати науковим висновком. Але це все, що він може сказати.

Своєрідним підсумком невдалих спроб побачити за розмаїттям феноменології внутрішню логіку інтуїтивної активності є мудра порада

М. Гладуелла залишити інтуїцію в спокої, визнати за нею право на потаємність і нерозгаданість: «Світ, у якому ми живемо, вимагає, щоб усі наші рішення мали зрозуміле джерело і пояснення – якщо ми говоримо, що ми так відчуваємо, то повинні бути готові докладно пояснити, чому ми так відчуваємо. Я вважаю, що це помилковий підхід. Якщо ми хочемо підвищити якість прийнятих рішень, нам треба вчитися спокійно сприймати таємну природу наших миттєвих умовиводів. Нам просто слід прийняти той факт, що можна знати незрозуміло звідки, і погодитися, що іноді так набагато краще» (Гладуэлл, 2018).

На цілу низку таких прикладів натрапляємо в книзі відомого ізраїльсько-американського психолога, лауреата Нобелівської премії Деніеля. Канемана, який намагається віднайти для них наукове пояснення:

«Психолог Гері Кляйн розповідає історію про команду пожежників, що ввійшли в будинок, де на кухні зайнялася пожежа. Щойно вони почали поливати кухню із пожежних шлангів, як командир бригади незрозуміло чому закричав: «Забираймося звідси!». Підлога під пожежниками провалилася практично за мить після того, як вони вибігли з кухні. Лише згодом командир зрозумів, що вогонь був незвично тихий, і в нього у вухах дивно пекло. Сукупно ці відчуття стали тим, що він називав «шостим чуттям небезпеки». Він знав напевне, що щось не так, але й гадки не мав, що саме. Як з'ясувалося, пожежа спалахнула не на кухні, а в підвалі під кухнею – саме під тим місцем, де стояли пожежники.

Ми всі чули схожі історії про інтуїцію фахівців у різних царинах. Гросмейстер іде вулицею повз гравців у шахи, кидає оком на шахівницю і, навіть не спинившись, каже: «Білим мат за три ходи». Або лікар ставить діагноз пацієнтові, лише мимохідь поглянувши на нього. Інтуїція фахівців у своїй справі зачаровує нас, наче справжня магія, однак нічого магічного в цьому немає. Насправді кожен із нас демонструє дива інтуїції багато разів на добу. Більшість може легко, буквально з перших слів, розпізнати гнів у голосі іншої людини, коли говорить із нею телефоном. Ми добре відчуваємо, що в кімнаті,

куди ми ввійшли, перед цим пліткували про нас. Ми оперативно реагуємо на приховані ознаки того, що водій машини в сусідній смузі може бути небезпечний. Наші щоденні інтуїтивні здібності не менш дивовижні за прозорливість досвідченого пожежника чи лікаря: просто для нас у них немає нічого незвичайного.

У психології точної інтуїції немає нічого магічного. Мабуть, найкращий стислий опис цього феномену належить видатному Герберту Саймону, який досліджував психологію гросмейстерів і з'ясував, що після тисяч годин, проведених над шахівницею, вони починають бачити її і кожен фігуру на ній інакше, ніж ми з вами. Саймонове роздратування через міфологізацію інтуїції фахівців можна відчути в його зауваженні: «Ситуація дала підказку; ця підказка забезпечила фахівцю доступ до інформації, що зберігається в його пам'яті, і ця інформація дає йому відповідь. Інтуїція – це ніщо інше, як розпізнавання».

Нас не дивує, коли дворічна дитина дивиться на собаку і каже: «Це собака!» – бо ми звикли до буденної магії дітей, які вчаться впізнавати й називати все довкола. Саймон стверджує, що дивовижна інтуїція фахівців має ті самі витoki. Фахівці розвивають неабияку інтуїцію, коли навчаються впізнавати в ситуаціях знайомі елементи і діяти відповідно до обставин. Правильні інтуїтивні судження спадають їм на думку так само миттєво, як дитина вигукує: «Це собака!» (Канеман, 2017). Отже, виходить, що інтуїція в цьому разі є різновидом мислення (див. назву книги), а її функція полягає в тому, щоб віднайти в досвіді щось аналогічне проблемі, яка вимагає розв'язання, і запозичити з нього потрібні для цього способи і засоби.

Цілком зрозуміло, що процес упізнавання передбачає мисленнєву операцію порівняння, зіставлення образів людей, тварин, рослин, ситуацій і подій, що їх зберігає наша пам'ять, з відповідними об'єктами (реальними чи уявними). За цих обставин, аби щось упізнати, ми повинні його згадати і відтворити, що є функцією пам'яті. Пам'ять, як відомо, має чотири основні функції – запам'ятовування, забування, збереження і відтворення інформації, а також здійснює добір, накопичення і трансформацію (творчий синтез) досвіду,

на який так чи інакше спирається інтуїція. Чому в такому разі останню слід вважати різновидом мислення, а не пам'яті чи, наприклад, сприйняття!? «Там, де безсилі поняття й оцінки, – зазначав К. Г. Юнг, – ми цілком залежимо від дару інтуїції. Додам ще, що інтуїція є особливий вид сприйняття, яке не обмежується органами почуттів, а проходить через сферу несвідомого...» (Юнг, 2009).

Тобто певною мірою дискусійним залишається визначення інтуїції як різновиду мисленнєвих, мнемічних чи (і) перцептивних процесів, а не відносно самостійної вищої психічної функції, що діє як на усвідомлюваному, так і на неусвідомлюваному (підсвідомому) рівнях, не вимагає розумових зусиль, характеризується як миттєва з погляду часових витрат, видає готовий цілісний результат, а також послуговується різними психічними функціями. Зведення інтуїції до впізнавання, пригадування, сприймання, антиципації чи якоїсь іншої психічної функції, навіть до ролі одного з різновидів мислення, навряд чи сприятиме розумінню її сутнісної специфіки. Адже, якщо мислення «виділяє в одиничному загальне, в унікальному – повторюване, в індивідуальному – родове», «за зовнішнім розкриває внутрішнє, за явищами – сутність». Якщо воно «абстрагується, відволікається, приводить до системи, наводить порядок, будує ієрархії і визначає ранги», якщо «шукає закон там, де панує випадок» (Мышление и интеллект, 2022), то інтуїція дає змогу дістати цілісне уявлення про об'єкти пізнання і перетворення світу, про буття людини в цьому світі як живу реальність – суперечливу, непрогнозовану, плинну, унікальну і неповторну у своїх проявах. А ще, якщо дозволити собі трохи містики як чогось незрозумілого, загадкового, дивного, не детермінованого ззовні, то саме інтуїція, на відміну від мислення чи інтелекту, є чиста творчість, не обтяжена сумнівами і не обмежена вимогами логіки. Тому інтуїтивну евристичність доречно розглядати як альтернативу запозиченню з набутого досвіду, але не вважати їх антагоністами.

Спеціальної уваги потребують психологічні феномени, схожі з проявами інтуїтивної активності. Так, людина може *згадати* схожу конфліктну ситуацію

і те, завдяки яким способам і засобам вдалося її виправити. Тобто тут ідеться про роботу пам'яті (пригадування) та мислення (аналогізацію). Вона може *здогадатися*, як їй краще діяти за тих чи інших обставин. І тут більшою мірою використовуються можливості інтелекту. Трапляється і так, що потрібний варіант розв'язання проблеми людина просто *вгадує*, що частково є результатом використання техніки спроб і помилок, а частково – інтуїції. Творча уява дає змогу *передбачити* настання певних подій. Сказане підтверджує думку про те, що унікальною психологічною особливістю інтуїції є її поліфункціональність, здатність до креативного синтезування і винахідливого застосування можливостей системи психіки в її цілісності.

Феноменологічний портрет інтуїтивної активності буде не повним без розгляду питання про випадки, коли інтуїції не варто було довіряти. Власне цій проблемі присвячена вищезгадана книга Д. Канемана (2017). Ось як автор презентує своє дослідження: «Зазвичай ви можете сказати, про що думаєте. Процес мислення здається зрозумілим: одна усвідомлена думка закономірно викликає наступну. Але розум працює не тільки так; більше того, в основному він працює по-іншому. Більшість вражень і думок виникають у свідомості невідомим вам шляхом. Неможливо відстежити, як ви прийшли до переконання, що перед вами на столі стоїть лампа, як під час телефонної розмови визначили легке роздратування в голосі дружини або як змогли уникнути аварії на дорозі раніше, ніж усвідомили небезпеку. Розумова робота, яка веде до вражень, передчуттів і багатьох рішень, зазвичай відбувається непомітно».

У цій книзі автор детально розглядає помилки інтуїції. Це зовсім не спроба зганьбити людський розум – адже, наприклад, обговорення хвороб у медичних текстах ні в якому разі не заперечує доброго здоров'я. Велику частину часу ми здорові, і наші дії і судження переважно відповідають ситуації. Ідучи по життю, ми дозволяємо собі керуватися враженнями і почуттями, і наша впевненість у власній інтуїції зазвичай виправдана. Але не завжди. Часто

ми впевнені в собі, навіть якщо не маємо рації, однак об'єктивний спостерігач з легкістю зауважує наші помилки» (Канеман, 2017).

Проте складається враження, що, захопившись пошуком помилок інтуїції, дослідники втратили саму інтуїцію. Так, їхня методика передбачала завдання на прогнозування, яке мало виконуватись інтуїтивно. Наприклад, вони давали психологічну характеристику людині і ставили запитання учасникам експерименту про те, яку професію вона обере, після чого з'ясовували наявність помилки:

«Стів – дуже сором'язливий і замкнений. Він завжди готовий допомогти, але мало цікавиться людьми і навколишнім світом. Він спокійний та охайний, любить порядок й організованість, для нього дуже важливі деталі». Ким, найімовірніше, є Стів – бібліотекарем чи фермером?

Усі одразу помічають, що Стів схожий на стереотипний образ бібліотекаря, але водночас майже завжди ігнорують не менш важливі статистичні фактори. Чи знаєте ви, що, за статистикою, на кожного бібліотекаря-чоловіка в США припадає двадцять фермерів? Фермерів набагато більше, ніж бібліотекарів, тому майже однозначно видається ситуація, коли «спокійних та охайних» чоловіків буде більше за кермом трактора, ніж за бібліотекарським столом. Однак ми з'ясували, що учасники наших експериментів ігнорували відповідні статистичні дані і у своїх судженнях спиралися лише на схожість. Ми вирішили, що вони використовують схожість як евристичне спрощення (інакше кажучи, як загальний орієнтир) для того, щоб сформулювати складне оцінне судження. Довіра до евристики призводила до цілком передбачуваних упереджень (систематичних помилок) у їхніх прогнозах» (Канеман, 2017).

Але це зауваження мало б сенс, якби респонденти знали про таку статистику, але не використовували це знання у випадку зі Стівом. Інакше кажучи, насправді згадана помилка адресується не інтуїції, а раціональному мисленню, підтвердження чому можна знайти у того ж Д. Канемана: «Ми зафіксували систематичні помилки в мисленні нормальних людей і відстежили,

що вони закорінені насамперед у самому механізмі мислення і меншою мірою зумовлені руйнівним впливом емоцій на мислення» (Канеман, 2017).

Тут цілком закономірно поставити питання щодо коректності застосування щодо результатів інтуїтивної активності такого критерію, як помилковість. На нашу думку, це те саме, що вказувати людині на помилковість надання нею переваг зеленому кольору порівняно з червоним, борщу зі сметаною – борщу без сметани. Знову ж таки, наскільки правомірно вважати як необхідну, достатню, та ще й основну перевірку продуктів ірраціональної активності засобами раціональної системи? Таке пізнається, а отже, оцінюється на предмет помилковості насамперед з позицій схожої системи змістів і форм буття. Так, помилку в розв'язанні математичної задачі цілком логічно шукати передусім за допомогою математичних методів, що потребуватиме нерідко більшого часу, ніж сама задача, і так само можна припуститися помилок. Проте сутність питання полягає в іншому, а саме в тому, що бракує науково обґрунтованих уявлень про психологічний механізм інтуїтивної активності.

Також варто уточнити нашу позицію щодо суб'єктно-об'єктної інтерпретації інтуїтивної активності. Ідеться про досить типове для психології явище «зміщеної суб'єктності», суть якого полягає в тому, що роль людини як суб'єкта свого психічного життя часом нівелюється через метафоричне приписування суб'єктності окремим психічним функціям. І виходить, що усвідомлює свідомість, мислить мислення, а перешкоди долає воля. Розум приписується голові, а душевні переживання, почуття – серцевому м'язу. Те ж саме – щодо інтуїції, яка, мовляв, оцінює, вирішує, прогнозує і здатна все це робити з дивовижною швидкістю, яка цілком самодостатня, не обтяжена сумнівами щодо істинності, правильності, доказовості своїх інсайтів тощо. І одна річ, якщо йдеться про стилістичну умовність, і зовсім інша, коли інтуїція перетворюється на силу, що підпорядковує собі її носія.

Але ж класичним у психології є положення про те, що «мислить не мозок, а людина за допомогою мозку». Людина залишається суб'єктом свого

психічного життя навіть уві сні, захищаючи себе пробудженням від кошмарів. Перебуваючи в стані гіпнозу, індивід, як відомо, відмовляється виконувати команди гіпнотизера, якщо вони суперечать його базовим цінностям. Крім того, не слід ототожнювати поняття суб'єктності з поняттям свідомості, оскільки перше означає регулятивно-креативний центр¹ психічного життя людини загалом, а друге – вищу регулятивно-креативну функцію людини як суб'єкта.

Власне, з огляду на ці теоретико-методологічні міркування ми розглядаємо інтуїцію як різновид психічної діяльності людини-суб'єкта, яка поєднує в собі такі структурно-функціональні блоки:

1. Орієнтація в ситуації.
2. Актуалізація потреби, визначення мети і формулювання завдання.
3. Вибір способів і засобів його виконання.
4. Виконання наміченого.
5. Усвідомлення та оцінювання виконаного.
6. Інтеріоризація і творчий синтез набутого досвіду інтуїтивної діяльності².

Зважаючи на різні, нерідко контрверсійні інтерпретації природи інтуїції в контексті свідомого – підсвідомого – несвідомого, раціонального – ірраціонального, було б принаймні легковажно не зупинитися на представленому гіпотетичному варіанті функціональної структури інтуїтивної діяльності. До речі, ми вперше застосували поняття «інтуїтивна діяльність», що дещо незвично, але цілком доречно, якщо не знецінювати поняття інтуїції, вважаючи її буденно-побутовим аналогом наукового поняття «антиципація», а визнавати її в статусі відносно самостійного, унікального, досить складного і вельми важливого для людини психологічного конструкта, що є різновидом психічної діяльності і має свою функціональну структуру так само, як

¹ Категорію «суб'єкт» для позначення центру регуляції психічного життя людини застосував ще в 1914 році відомий філософ В. В. Зеньковський (Зеньковский, 1914).

² Зазначений варіант функціональної структури інтуїтивної діяльності спирається на уявлення про структуру вчинку (Ситуація, Мотивація, Дія і Післядія), запропоновану В. А. Роменцем.

перцепція (перцептивна діяльність), мислення (мисленнєва діяльність), мовлення (мовленнєва діяльність) тощо. За такої умови функціональна структура інтуїтивної діяльності може набувати різних форм залежно від представленості в ній елементів свідомого або протилежних йому утворень.

Так, якщо змістова і навіть процесуальна сторони її першого, другого, п'ятого і шостого блоків можуть усвідомлюватись, а можуть і не усвідомлюватись, то третій і четвертий блоки інтуїтивної діяльності є навіть для науки (принаймні поки що) своєрідною *terra incognita*. Мало того, що ця «земля» незвідана. Є думка, що звідати її, мовляв, просто неможливо і не варто, оскільки спроба усвідомлення несвідомого може виявитися згубною для останнього. Напевно, тому, аби зберегти свободу «від» і «для», інтуїція має приховувати внутрішній механізм, що визначає її унікальні властивості.

Слід зауважити, що дослідники визнають проблему механізму інтуїтивної активності. Здійснюються непоодинокі спроби її розв'язання. Проте, схоже, що раціоналізувати ірраціональне, усвідомити несвідоме – справа непроста, якщо не безглузда.

Тут доречно згадати, як М. Г. Ярошевський досить категорично висловлювався щодо необхідності нового розуміння інтуїції, яке б не обмежувало її актами та ефектами «раптового схоплення відносин», властивого і мавпі, і генію (Ярошевський, 1969). Тому особливий інтерес викликають спроби з'ясування природи, внутрішнього механізму, що визначає специфіку інтуїтивної активності людини. Так, А. А. Хачатрян справедливо зауважує, що «ми досі дуже мало просунулися в розумінні природи і механізмів інтуїції» (Хачатрян, 2012). Однак він вважає, що накопичений матеріал дає змогу зробити деякі філософські висновки, зокрема про те, що «основою прояву інтуїції є особливого роду взаємодія наочних образів та абстрактних понять» (Хачатрян, 2012). Водночас він посилається на думку відомого сучасного індійського мислителя Ошо (2006) про стрибкоподібну природу інтуїції. Конкретизується це положення уявленням про інтуїцію як автоматичне, на рівні підсвідомого мислення перекидання інформації з правої

півкулі мозку в ліву і назад. Ці «стрибки» відрізняються як від чуттєвих асоціацій, так і логічних розмірковувань. Мовляв, якщо асоціації відбуваються в площині наочного, а логічні міркування – у площині абстрактних понять, то інтуїція являє собою «стрибок» з однієї площини на іншу. У такому «стрибку» наша думка ніби виходить у «третій вимір» і завдяки цьому виявляється здатною подолати бар'єри, що створюють перешкоди на її шляху до нового знання під час руху в одній і тій самій площині. Тому зазначений «обхідний маневр» дає змогу за допомогою інтуїції отримати результати, які неможливо досягти іншими способами, а також стають зрозумілими такі її особливості, як несподіваність, безпосередність, неусвідомленість походження інтуїтивної здогадки» (Хачатрян, 2012).

Напевно, ідея стрибкоподібної природи інтуїції може претендувати на оригінальність. Проте залишається незрозумілим, що таке підсвідоме мислення, яким чином стрибки з лівої півкулі в праву і назад дають відповідь на поставлене питання, стають основою творчості, породжують нове знання. Знову ж таки, потрібно з'ясувати, як зазначена стрибкоподібність забезпечує специфічні прояви інтуїтивної активності.

Посилаючись на ідею Миколи Кузанського про те, що Бог є водночас згорнутим і розгорнутим сущим, А. В. Смирнов пропонує співвідносити інтуїцію зі згорнутим, а раціональне мислення – з розгорнутим і робить такі висновки: «Інтуїція і згорнутість – основа розгорнутого, раціонального, логічного міркування... Значить, виходить, що між інтуїцією, з одного боку, і раціональною дискурсивністю, з другого, немає ніякої суперечності (Смирнов, 2018). І ще: «Я хочу сказати, що наша свідомість... діє так, що розгорнута мова, яку ми чуємо, згортається свідомістю в таку ось точкову інтуїцію... І навпаки, наша свідомість здатна пройти зворотний шлях: від цієї інтуїтивної, точкової згорнутості – до мовної, розгорнутої форми, перетворити точку в мовну розгорнутість» (Смирнов, 2018).

Вірогідність такої гіпотези можна визнати хіба що через її аналогію з тим, як космологи пояснюють природу Всесвіту, виникнення якого начебто є

результатом Великого вибуху. За такої умови якщо здійснити рух назад у часі, то всі галактики з необхідністю повинні були б стиснутися в одну точку (В погоні за..., 2011). Однак «точка», в яку стискаються галактики, і поняття «точкова інтуїція» є абстракції, наукові метафори, які дають змогу якось прикрити «білу пляму» нашого незнання, але не дають гарантій щодо відповідності цих припущень реальності. Звертає на себе увагу й те, що інтуїція як згорнутість і сам процес згортання-розгортання, за А. В. Смирновим, є атрибутами свідомості, продуктами її активності, що розходиться із загальними уявленнями про інтуїцію як механізм, основна робота якого прихована від свідомості. Не виключено, що причиною такої невідповідності є ототожнення свідомості і психіки, що трапляється, як уже зазначалося, у філософських текстах.

Ще можна натрапити на цілу низку спроб визначити механізм інтуїтивної активності. Так, у розділі вищезгаданої монографії, присвяченому результатам дослідження механізму формування інтуїтивного рішення творчого завдання, О. П. Поліщук звертає увагу на такі основні положення різних концептуальних моделей інтуїтивного здогаду (Поліщук, 2010, с. 113-132):

- 1) інтуїтивний здогад виникає внаслідок поєднання усвідомлених мисленневих операцій і позасвідомих інформаційних процесів, які шляхом взаємопроникнення доповнюють один одного;
- 2) інтуїтивне рішення виникає завдяки активності несвідомого начала людської психіки;
- 3) абстрактно-логічне мислення функціонує на основі процесів опрацювання інформаційних сигналів у межах лівої півкулі головного мозку людини, а інтуїтивне (образне) пов'язане з опрацюванням інформації в правій півкулі;
- 4) нове знання, що виникає шляхом інтуїтивного здогаду, з логічною необхідністю не впливає із системи знань, що аналізується, оскільки воно формується через вихід у більш широку сферу знання;

- 5) формулювання рішення, знайденого за допомогою інтуїції, здійснюється внаслідок виявлення зв'язку між змістом актуального творчого завдання і змістом достовірного, очевидного знання більш широкої інформаційної системи;
- 6) виникнути інтуїтивне рішення може тільки в разі наявності у людини широкої системи знань;
- 7) інтуїтивному рішенню завжди передуює свідоме опрацювання пошукового завдання;
- 8) інтуїтивний здогад виникає завдяки функціонуванню інтуїтивного мислення людини;
- 9) інтуїція – процес переходу інформації з несвідомого у свідомість, специфічна активність несвідомого, використана свідомістю для розв'язання творчої проблеми;
- 10) інтуїція є неодмінним елементом структури будь-якого продуктивного пізнавального акту людини.

Як можна переконатися, спроби визначення інтуїції, її природи, сутності і значущості для людини утворюють сьогодні суміш обережних припущень і категоричних тверджень без їх належної верифікації, суміш (без належного розмежування) філософських і різних наукових підходів, а в ряді випадків – яскраві приклади тавтологій (пункт 8). Так, щодо однієї з моделей, яка пов'язує формування інтуїтивного рішення з функціонуванням інтуїтивного мислення, О. П. Поліщук зауважує, що її недоліком, напевно, «є відсутність ґрунтовного пояснення природи і специфіки інтуїтивного мислення...» (Поліщук, 2010, с. 119). Фактично те ж саме знаходимо в пункті 9, де механізм інтуїції визначається як специфічна активність несвідомого, без пояснення того, у чому ця специфіка полягає. Можна по-різному поставитися до положень, представлених у пунктах 1 і 2. З одного боку, може йтися про суперечність у визначенні природи і сутності інтуїтивної активності, а саме: чи є вона породженням і психічною функцією світу несвідомого, чи існує і діє на перетині свідомого і несвідомого світів психіки. Але цю суперечність легко

зняти, оскільки можна поєднати те і те у вигляді одного несуперечливого конструкта: суб'єкт інтуїтивної активності може усвідомлювати, а може не усвідомлювати зміст завдання і зміст інсайту, а те, у який спосіб відбувається виконання цього завдання, залишається за межами свідомості, незалежно від її суб'єкта. Якщо ж вести мову про сутність інтуїції – те, чим вона якісно відрізняється від інших психічних функцій, то тут слід підкреслити її генетичний і функціональний зв'язок з несвідомим. Найбільш евристичною, хоча і найбільш складною, на нашу думку, була б спроба дослідження психологічних особливостей та закономірностей розвитку інтуїтивної активності людини в онтогенезі.

Наша позиція передбачає визнання інтуїції відносно самостійною психічною функцією, призначення якої полягає в тому, щоб знаходити рішення проблем, які людина не в змозі віднайти, спираючись лише на свою свідомість і раціональні форми психічної активності. Проте визначення інтуїції лише як допоміжної психічної функції, до послуг якої її носій може звертатися, а може їх проігнорувати, не додає їй значеннєвої ваги і самодостатності. Інша річ, якщо буде встановлено факт її постійної відповідальної функціональної онтичної задіяності в часі і просторі психічного життя людини. І, як це не дивно, але спробу встановити таку задіяність ми зробили ще понад 20 років тому під час дисертаційного дослідження проблеми становлення людини як суб'єкта в онтогенезі, одним з оригінальних продуктів якого була розробка концептуального конструкта «Субстанціальні інтуїції суб'єктного ядра» (Татенко, 1996, с. 251), який, до речі, помітно виділявся серед інших конструктів (завдяки дотепності відомого сучасного українського психолога Вадима Васютинського) своєю дещо неадекватною аббревіатурою.

Отже, увазі читачів пропонується оновлений і сутнісно зорієнтований фрагмент вищезгаданого концептуального конструкта, що саме тут і тепер має на меті відстоювання теоретико-методологічної позиції щодо притаманної поняттю інтуїції унікальної здатності до відображення і конструювання дійсності, яка існує за межами раціонального світосприймання.

І розпочнемо цю роботу із психологічного тлумачення поняття ядра. «Ядро особистості – те в людині, що є джерелом власних мотивів, внутрішньої активності і самостійності особистості. Те, що йде зсередини людини назустріч або проти очікувань оточення і життєвих обставин. Ядро – джерело сили особистості» (Ядро личности, 2022). «Ядро Я – частина Я, яка належить до несвідомого. Австрійський психоаналітик Зигмунд Фрейд вважав, що Я здебільшого несвідоме. До такого висновку він дійшов, досліджуючи клінічну картину своїх пацієнтів. Особливо важливим був такий аспект, як їхній несвідомий опір методам лікування. ... Питання вивчення Я і, зокрема, поняття «ядро Я» стали принципово новими для психології, багато дослідників вивчають їх і далі в межах суміжних дисциплін – психофізіології, соціальної психології і т. ін.» (Ядро Я, 2022). «Ядро» (nucleus), – натрапляємо у Ч. Райкрофта, – центральна частина, те, навколо чого все групується; початок, який має отримати додаток. Его починається як якесь число розрізнених ядер, які зливаються в процесі розвитку. Суб'єктивно: спочатку відчуття самості фрагментарне й уривчасте, острівці самосвідомості лише мало-помалу зливаються й утворюють постійне відчуття ідентичності. Об'єктивно: цілісні патерни поведінки, які спочатку розрізнені, лише поступово зливаються й утворюють інтегровану особистість» (Райкрофт, 1995, с. 242). Отже, виходить, що «ядро» психічної системи складається з частин. Однак бажано вийти в його визначенні за межі «арифметичної» парадигми, на що натрапляємо, наприклад, у В. С. Соловйова, який поняття «ядро» співвідносив з поняттям «справжній суб'єкт внутрішнього світу». Отже, виявляється, що в психології поняття «ядро» далеко не завжди є лише науковою метафорою.

Поняття суб'єктного ядра насамперед наводить на думку про його нетотожність з поняттям ядра суб'єктності. Суть нетотожності полягає в тому, що поняття суб'єктного ядра є ознакою людини як більш широкої категорії, а поняття ядра суб'єктності є характеристиками людини як суб'єкта.

Отож поняття «суб'єктне ядро» передбачає існування і поєднання його окремих складників, а також сутнісно характеризує людину як самодостатнього

діяча, творця світу і себе в цьому світі, а також є протилежним об'єктному уявленню про неї як істоту, залежну від обставин, підпорядковану дії зовнішніх сил, таку, що мусить лише пристосовуватися до умов існування. Логічно припустити, що в онтологічному розумінні суб'єктне ядро є центральним регулятивним органом колективного несвідомого, активність якого з розвитком може усвідомлюватись індивідом.

Серед різних і нерідко суперечливих визначень поняття «субстанція» ми обрали найбільш зрозуміле і таке, що відповідає характеру нашого дослідження, а саме як те, що «існує завдяки самому собі і в самому собі, а не завдяки іншому і в іншому» (Субстанція, 2022). Важливою видається думка про субстанцію як першопричину. Як зазначав Е. В. Ільєнков, «... субстанцію, з одного боку, розуміють як матерію, а з другого боку, цю матерію трактують одночасно як суб'єкт усіх своїх змін, як «субстанцію-суб'єкт», тобто активну причину всіх своїх формоутворень, яка не потребує формування ззовні, поза нею і незалежно від неї існуючий діяльний суб'єкт, як би той не називався або інтерпретувався – як Бог, як Я, як ідея чи самосвідомість, як душа або екзистенція. Суб'єкт, наділений свідомістю і волею, тут постає як модус тієї ж самої загальної субстанції, як спосіб її саморозрізнення, як її представник і лише остільки – як суб'єкт» (Ільєнков, 1991, с. 43).

У нашому випадку поняття субстанціональності акцентує на тому, що людська істота з моменту зародження і народження є потенційним і водночас реальним суб'єктом власного життя – біологічного, психічного і соціального, що має свої можливості та особливості становлення на різних етапах онтогенезу. Відтак субстанціональну основу активності і розвитку людини як суб'єкта психіки становить суб'єктне ядро, місцезнаходження якого найбільш реально пов'язувати зі світом колективного несвідомого. Водночас самотужки перетворити потенційність у реальність суб'єктного буття індивіда суб'єктне ядро не в змозі, оскільки воно безпосередньо не контактує з дійсністю. Отже, цю роботу має виконувати сама людина як суб'єкт на психофізичному,

психофізіологічному, психосоціальному рівнях. Це щось на зразок «самосуб'єктної» активності індивіда (М. Й. Боришевський).

Отже, залишається спробувати знайти відповідь на порушене питання про те, у який спосіб приховані в колективному несвідомому онтичні змісти суб'єктного ядра можуть справляти регулятивно-креативний вплив на життя індивіда, зокрема на його розвиток як суб'єкта. Звичайно, можна було б розгорнути широку дискусію з проблем суперечливої взаємодії свідомого і несвідомого прошарків психічного світу людини. Проте і тут немає нічого дивного, що К. Г. Юнг випередив нас, обґрунтувавши положення про те, що саме інтуїція є тим функціональним містком, який пов'язує усвідомлюване і неусвідомлюване психічне життя в єдине ціле.

Тому звернімо увагу на низку моментів, що характеризують інтуїцію в контексті субстанціональності.

Так, насамперед спробуємо дати визначення поняттю «субстанціональна інтуїція суб'єктного ядра». У нашому контексті це психологічний механізм, робота якого спрямована на індивідуацію і конкретизацію загальнолюдського модусу суб'єктного способу життя як сутнісного для людини. Інакше кажучи, йдеться про субстанціональну інтуїцію як механізм, завдяки функціонуванню якого процес саморозгортання онтичних змістів суб'єктного ядра трансформується в індивідуалізований формат онтогенетичного розвитку

Так, як це відповідає нашим уявленням про суб'єктне ядро, субстанціональних інтуїцій має бути певна кількість, що утворює певну якісно-сутнісну цілісність (на відміну від архетипів). Оскільки йдеться про становлення людини суб'єктом власного психічного, душевно-духовного життя, то цілком доречно застосувати як системний критерій уявлення про функціональну структуру діяльності людини як суб'єкта, діяча, творця.

Спеціальний аналіз основних форм психічної активності людини, уявлень про структуру її психічної діяльності, представлених у різного роду теоріях, концепціях, узагальненнях даних емпіричних досліджень, дали змогу зупинитися на такому складі субстанціональних інтуїцій суб'єктного ядра:

- інтенційна – «я хочу, бажаю, прагну ...»;
- потенційна – «я можу, вмію, здатний ...»;
- віртуальна – «я обираю, маю намір, вирішую ...»;
- праксична – «я реалізую, виконую, досягаю ...»;
- рефлексивна – «я оцінюю, порівнюю, приміряю ...»;
- експірієнтальна – «я маю в досвіді, володію, вмію ...».

Субстанціональні інтуїції від самого спочатку притаманні людській істоті, що дає їй змогу проявляти суб'єктну життєву активність у формах, відповідних її людській природі і рівню розвитку на різних етапах онтогенезу.

Важливо зазначити, що на відміну від традиційного розуміння інтуїції як функції, ініційованої нездатністю індивіда в раціональний спосіб знайти розв'язок проблеми, субстанційні інтуїції суб'єктного ядра мають конкретну змістову спрямованість і виявляють себе ініціативно, забезпечуючи внутрішні можливості та умови розвитку людини як суб'єкта життєдіяльності. Крім того, у своїй сукупності і взаємодії вони відтворюють типову логіку психологічної структури діяльності, що забезпечує функціональну цілісність суб'єктного ядра. Отже, конкретизуємо їхні змістові характеристики.

Так, інтенційна інтуїція постає у психологічній формі відчуття індивідом свого місця й призначення в навколишньому світі і передбачає перетворення «в-собі-існуючої» спрямованості індивіда на буття людини в «для-себе-існуючий» потяг, мотив, ідею, життєвий проєкт суб'єктного самовизначення і самоздійснення.

Потенційна інтуїція, «суцця міць» (С. Л. Франк) виявляє себе у вигляді відчуття-переживання щодо наявності прихованих у мені сил та інструментальних можливостей, необхідних і достатніх для реалізації інтенції до суб'єктного способу буття.

Віртуальна інтуїція відповідає за формування та функціонування здатності індивіда до прийняття самостійних і своєчасних рішень, тобто до узгодження поставленої мети, засобів її досягнення із ситуацією, у якій розгортається його діяльність.

Практична інтуїція містить у собі своєрідне настановлення на перетворення наміру в дію, можливого – у дійсне, ідеального – у реальне, мети – у результат, а також на подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху практичної реалізації суб'єктного проекту людського буття.

Рефлексивна інтуїція спрямовує на налагодження і підтримання людиною зворотного зв'язку з процесом і результатами становлення його суб'єктної активності.

Експірієнтальна інтуїція виражається у відчутті індивіда себе носієм досвіду суб'єктної регуляції психічного життя, що оцінюється як від самого початку належний йому, у прагненні до його накопичення, збереження і використання в процесі життєдіяльності. За цих обставин процес пробудження субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра відбувається своєрідно. І ця своєрідність полягає в тому, що процес пробудження розгортається у зворотному порядку, тобто першою включається в розвиток експірієнтальна інтуїція, яка спричинює пробудження рефлексивної інтуїції, а та пробуджує актуальну інтуїцію і так далі. Коли ж усі інтуїції долучаються до розвитку, відбувається трансформація генетичної структури у функціональну структуру субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра, яку очолює інтенційна інтуїція, а замкне – експірієнтальна.

Отже, здійснюючи онтологічно спрямоване занурення вглиб психічного простору людського життя, видається можливим виявити в ньому специфічне утворення, а саме «суб'єктне ядро», що від самого початку приховує в собі цілісну систему «субстанціональних інтуїцій», які визначають можливість самоперетворень людської істоти в напрямі її сутнісного розвитку за умови належного супроводу з боку психологічно розвиненого і соціалізованого оточення.

Оскільки цей конструкт має гіпотетичний характер, то цілком коректно розглядати питання про природу відповідного суцього в контексті не менш гіпотетичного уявлення про колективне несвідоме. Тобто йдеться про правомірність визначення суб'єктного ядра як сутнісного осередку

колективного несвідомого, що індивід отримує в спадок у вигляді відповідного біопсихічного регулятивного утворення.

Суб'єктне ядро виконує низку функцій. По-перше, воно створює внутрішні умови для саморегуляції індивідом його біологічної, психічної і соціальної активності, як активності від самого початку не тваринної і не рослинної, а власне людської, що має свою суб'єктну специфіку на різних етапах онтогенезу. По-друге, суб'єктне ядро спрямовує активність індивіда до індивідуації його суб'єктної активності, тобто до формування суб'єктної Самості. І, по-третє, вважаючи, що між свідомістю і несвідомим є не стільки суперечність і боротьба за внутрішнє владарювання, скільки узгоджена і творча співпраця, реально припустити, що суб'єктне ядро також зацікавлене в тому, щоб отримати «друге громадянство» у свідомості індивіда, тобто перетворити його на свідомого суб'єкта власного життя.

Процес індивідуації суб'єктності не може відбутись одномоментно, разово, а передбачає своєрідний порядок онтогенетичних самоперетворень, спрямованих на опанування індивідом базових суб'єктних функцій і ролей.

Оскільки змістовим синонімом поняття «суб'єкт» є поняття «діяч», тому, визначаючи склад і структуру інтуїцій суб'єктного ядра, ми спиралися на наукове уявлення про типову психологічну структуру діяльності, що поєднує в собі авторство і творчість. Отже, було обрано шість інтуїцій: інтенційну, потенційну, віртуальну, праксичну, рефлексивну та експірієнтальну, що змістово відповідають шести блокам функціональної структури діяльності, а саме: цілепокладання, обрання засобів досягнення мети, прийняття рішення про перехід до практичного виконання задуму, практичне виконання задуманого, оцінювання зробленого і формування та використання набутого досвіду діяльності.

Розмірковуючи щодо послідовності пробудження субстанційних інтуїцій в онтогенезі, ми дійшли висновку, що логіка генезису структури має якісно відрізнятися від логіки її функціонування. Тобто якщо функціонування

структури діяльності розпочинається з визначення мети і завершується набуттям досвіду, то її формування вибудовується в протилежному напрямі.

Кожна субстанційна інтуїція суб'єктного ядра має свою змістову спрямованість і свій сензитивний період самопробудження в онтогенезі. Так, експірієнтальна інтуїція пробуджується в ранньому дитинстві, рефлексивна – у дошкільному віці, праксична – у молодшому шкільному віці, віртуальна – у підлітковому, потенційна – в юнацькому, інтенційна – у віці повноліття. За таких обставин таке «пробудження» стає можливим не тільки внаслідок ініціативної та орієнтаційної активності суб'єктного ядра і впливу оточення, а й також через те, що кожна наступна інтуїція пробуджується тоді, коли отримує «повідомлення», що попередня інтуїція успішно виконала свою місію – доєднала до розвитку відповідну суб'єктну здатність. Винятком у цьому разі є експірієнтальна інтуїція, для якої роль такого попередника виконує акт народження дитини, що призводить до неможливості жити досвідом безпосереднього біологічного контакту з материнським організмом, а отже, до необхідності розвиватися у своїх автентично людських якостях шляхом інтеріоризації та засвоєння досвіду людського буття у взаємодії з його дорослими носіями.

Пробудження згаданих субстанційних інтуїцій запускає онтогенетичний розвиток відповідних суб'єктних спроможностей, а саме: до інтеріоризації досвіду, до оцінювання зробленого, до виконання своїх рішень, до самостійного їх прийняття, до оволодіння засобами діяльності і до визначення життєвих цілей. У разі успішного пробудження і запуску перелічених процесів на етапі повноліття відбувається трансформація генетичної структури у функціональну структуру суб'єктної активності людини, чим завершується процес її суб'єктної індивідуалізації. Проте своєї суб'єктно-психологічної зрілості індивід досягає по завершенні віку молодості, а саме коли досягає віку акме.

Отже, інтуїцію не варто розглядати лише як допоміжну функцію, без якої, мовляв, можна обійтися, напруживши мислення, розвинувши інтелект тощо. Проведене дослідження дає, на нашу думку, підстави вважати некоректними

спроби підпорядкувати інтуїцію різним вищим психічним функціям, утворювати понятійні кентаври типу «інтуїтивне мислення» тощо.

Звичайно, були спроби пояснити внутрішній психологічний механізм інтуїтивної активності, проте вдалими їх визнати складно. Більш переконливою на сьогодні є думка, що не варто витратити сили на те, що вважає за потрібне бути прихованим. Крім того, залишається відкритим питання щодо правомірності дослідження ірраціональних феноменів раціональними методами. На нашу думку, не виключено, що інтуїція послуговується не одним і тим самим механізмом, а різними механізмами, які теж підлягають змінам – удосконаленню і розвитку.

Здійснене нами дослідження поняття інтуїції щодо можливості і доцільності його застосування під час розв'язання складних онтопсихологічних проблем природи і розвитку психіки переконує в наявності у нього широкого за масштабом і високого за рівнем пояснювального потенціалу, що дає підстави для визнання його особливої значущості для психологічної науки і практики.

РОЗДІЛ II

КОЛЕКТИВНА ІНТУЇЦІЯ: ЇЇ ПРИРОДА, СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ

Одним із дотепних можна вважати визначення колективного мислення як такого, що дає змогу розв'язувати проблеми, які не під силу чи важко вдається зробити мисленню індивідуальному. Аналогічно можна визначити колективну інтуїцію як своєрідну соціально-психологічну функцію, що компенсує нездатність індивідуальної інтуїції знайти відповідь на поставлене запитання.

Актуальність соціально-психологічного дослідження колективної інтуїції пояснюється насамперед тим, що сучасну людину як того відважного лицаря, що на перехресті доріг обирає найнебезпечнішу, схоже, не влаштовує життя у світі визначеному, зрозумілому, затишному і прогнозованому. Чи це її власний вибір і результат її власних зусиль, але сьогодні вона може вважати для себе важливішим бути толерантною до невизначеності, ніж намагатися якось долати останню.

Одним із наслідків дискусії щодо співвідношення понять «порядок» і «хаос» є висновок про те, що сучасний порядок є не що інше, як хаос (Кондаков, 2011). «Ця можливість використовувати синоніми як антоніми, на думку Ю. М. Лотмана, дає величезну силу синтезу, порівнянну із силою аналізу, що розкриває в синонімах антоніми. Фактично на двоєдності цих процесів ґрунтується смислова міць поезії і мистецтва загалом» (Лотман, 2010, с. 170-177).

Відтак постає питання про те, чи може людська істота нормально жити в умовах зростаючої невизначеності, упорядкованої хаотичності, покладаючись лише на свою сутнісну здатність до свідомої орієнтації у світі, лише на формально логічне і навіть діалектичне мислення а власне, на раціональний підхід у взаємодії зі світом і самою собою? І навряд чи відповідь на нього може бути однозначно позитивною. Якщо раціональним вважати логічне, розумне, зрозуміле, свідоме, обґрунтоване, організоване, закономірне і прогнозоване, то ірраціональне означатиме абсурдне, безглузде, алогічне, незрозуміле, несвідоме, необґрунтоване, стихійне, випадкове і непрогнозоване.

Тобто йдеться про те, що самодостатність інтуїції не абсолютна. Вона не відгороджується від світу і не обмежується комунікацією з колективним несвідомим, намагаючись відстежувати те найбільш суттєве і цікаве, власне подієве (суб'єктне і вчинкове), що відбувається у сфері свідомості і несвідомого психічного життя. І взагалі, слід припустити, що інтуїція з дитинства набуває розвитку, накопичує досвід співпраці з іншими носіями інтуїтивної активності, а також досвід функціонування в ролі члена різноманітних малих і великих колективно-інтуїтивних утворень.

Однією зі знакових для сучасного українського соціуму є інтенція демократизації, тобто прагнення до самоперетворення народу не тільки на «джерело» (як зазначено в Конституції), а й на реального колективного суб'єкта влади, що виразно виявило себе в самоорганізації Майданів, готовності зі зброєю в руках боронити свою незалежність, волонтерському русі, реформі децентралізації, а також, звичайно, участі громадян у виборчих кампаніях. І тут також далеко не все просто і ясно щодо можливості здійснення зазначеного виключно (чи навіть переважно) на свідомій і раціональній основі.

Так, чи можна сказати, що пересічний громадянин володіє необхідною і достатньою інформацією про кандидата чи політичну силу, щоб свідомо здійснити свій вибір й аргументовано його обґрунтувати? Напевно, що ні, і вже хоча б тому, що завжди залишаються за дужками іміджевого портрета об'єкта вибору його істинні мотиви участі у виборах до влади, які, до речі, останній не завжди може й усвідомлювати. Не менш актуальним є також питання щодо здатності кожного окремого учасника електорального процесу врахувати навіть відомі аргументи і факти, від яких залежить його вибір, а також наслідки останнього. Адже навіть висококомпетентні, досвідчені і незаангажовані фахівці далеко не завжди спроможні розібратися і визначитися в такій ситуації. Якщо до цього додати суперечливі впливи з боку приватизованих засобів масової комунікації, а також референтного оточення, то цілком зрозумілим і виправданим можна вважати застосування електоратом як колективним суб'єктом позараціональної системи пізнання, самовизначення і відповідних

практичних дій, функціональну основу якої, зокрема, становить механізм колективної інтуїції.

Однак вимушені констатувати, що соціальна психологія досі не приділяла належної уваги дослідженню природи і механізмів функціонування колективної інтуїції, виявленню її реальних можливостей, подоланню помилкових уявлень і спростуванню різного роду містифікацій, що створювало умови, зокрема, для маніпулятивного впливу на масову свідомість. Спроби зрозуміти причини такої неувagi дали змогу зробити такі припущення.

По-перше, може мати місце сумнів з приводу онтологічного статусу, факту існування колективної інтуїції як такої. Тому відповідне поняття можуть вважати вигаданим, імажинарним. І справді, колективну інтуїцію як таку не можна побачити, почути чи визначити на смак. Проте це зауваження може стосуватися чи не всіх психологічних і соціально-психологічних понять, що свого часу створило умови для виникнення біхевіоризму і змусило його опонентів більш аргументовано відстоювати тезу про реальність існування і можливість наукового пізнання психіки як такої.

По-друге, чи варто братися за дослідження колективної інтуїції, якщо саме поняття інтуїції не має належного науково-психологічного обґрунтування, і насамперед у питаннях її природи, сутності, способу існування, механізму функціонування тощо.

По-третє, якщо навіть припустити реальність існування колективної інтуїції, а також погодитися з приписуваною їй ірраціональністю, наявністю особливого зв'язку з несвідомим, то стає зрозумілою складність розроблення теорії, методології і методики психологічного дослідження цього феномену, зокрема обґрунтування можливості раціонального дослідження ірраціонального, усвідомлення несвідомого як такого, а не його проявів тощо. До речі, у відповідній літературі можна натрапити на безліч прикладів, що ілюструють часом дивовижні прояви інтуїції, і, навпаки, одиничні спроби з'ясувати психологічний механізм її функціонування, які також важко визнати успішними, оскільки справа далі припущень не йде.

По-четверте: можливо, практика суспільного життя просто не бачить тут для себе проблем і тому не звертається по допомогу до науки? За такої умови основна проблема полягає в тому, що, хоча всі ми так чи інакше буваємо залучені до відповідних процесів, однак їхня природа багато в чому залишається незрозумілою.

Коли ми згадуємо про колективну інтуїцію, як і про інші колективні феномени, перше, що може спасти на думку, це: «Одна голова добре, а дві – краще», або щось едипоподібне на зразок «Гуртом і батька легше бити». Водночас більш психологічне прочитання відомих прислів'їв може породжувати критичні зауваження. Наприклад, цілком реально припустити, що у двох головах удвічі більше не тільки розумного, а й хибного, помилкового, недоречного. Інша річ, що між двома головами може виникнути суперечка, у якій, як відомо, народжується істина, що теж, до речі, може мати винятки. Тому розпочати рух у напрямі з'ясування природи колективної інтуїції варто з розгляду якогось простого її аналога, маючи на меті зафіксувати момент трансформації індивідуальної інтуїції в колективну.

Так, наприклад, ми запропонуємо кожному з учнів-підлітків звичайного класу наодинці визначити довжину відрізка прямої лінії, накресленої на класній дошці, а потім скласти їхні відповіді й отриману суму поділити на кількість учасників. Другий крок цього завдання – учням пропонується зробити це в присутності однокласників і також скласти результати оцінювання й поділити на їх кількість. Як вчить традиційна соціальна психологія, отримані дані можуть свідчити про те, що присутність однокласників під час виконання навіть такого простого завдання на просторову інтуїцію може погіршувати або покращувати сумарний продукт, а може залишати його незмінним. Знову ж таки, не менш цікаво, чи зміниться, наскільки і в якому напрямі результат оцінювання учнями довжини відрізка в ситуації змагання між класами, переможець якого, скажімо, дістане в нагороду один вільний від навчання день. Звичайно, за таких умов має зрости рівень мотивації учасників такого випробування, а також мають актуалізуватися соціально-психологічні

механізми стимуляції внутрішньої групової активності. Зокрема, має набрати певного загострення диференціація на «Ми і «Вони», мають більш інтенсивно запрацювати механізм лідерства тощо. І ця активність повинна ще більше зрости, якщо самій процедурі оцінювання відрізка буде надано якогось особливого значення. Не менш цікавий і, знову ж таки, неоднозначний ефект можна отримати, якщо ініціювати комунікацію між учасниками дослідження, поділеними на мікрогрупи. Суть завдання може полягати в тому, щоб кожна мікрогрупа в процесі обговорення визначилася щодо довжини відрізка і презентувала свій результат загалові. Відповідно, маємо підстави очікувати на загальне поліпшення результатів інтуїтивного оцінювання, хіба що за винятком випадків, у яких запроваджена стимуляція спричинить гальмування психічної активності учнів чи внутрішньогрупові конфлікти в класах. Особливість наведених прикладів полягає в переході від індивідуально-психологічного до соціально-психологічного, власне групового формату інтуїтивної активності: переможцем чи аутсайдером буде вважатися і буде себе вважати клас загалом як єдине Ми. За такої умови колективність інтуїції тут слід пов'язувати не з математичними операціями складання і ділення, а саме з переживанням учасниками відповідного почуття і проявом відповідної колективної суб'єктності.

До речі, якщо, опрацьовуючи наукові джерела, присвячені дослідженню інтуїції, ми не змогли виявити теоретичних розробок щодо її колективної версії, то все-таки нам пощастило натрапити на щось близьке у вже згадуваній вище книзі Д. Канемана, а саме на психологічні дослідження групової інтуїтивної активності, де випробуваними були автор і його колега³. Суть питання полягає в тому, що вони взаємодіяли як пара, тобто цілісний мікрогруповий суб'єкт колективно-інтуїтивної діяльності. «Дослідження, – зазначає Д. Канеман, – проходили у формі дискусій, під час яких ми склали питання і разом обмірковували наші інтуїтивні на них відповіді. Кожне питання саме по собі було маленьким експериментом, тож щодня ми справді багато

³ Ідеться про двох дослідників, а саме про автора книги і його колегу Амоса Тверські.

експериментували. Насправді ми прагнули не правильного розв'язання поставленої статистичної задачі. Наше завдання полягало в пошуку й аналізі інтуїтивних відповідей – перших, що спадали на думку, тих, які кортіло висловити одразу, навіть якщо ми знали, що вони хибні. Ми вирішили (і, як з'ясувалося, мали рацію), що інтуїтивні відповіді, які спадали на думку нам обом, можуть спадати на думку й іншим людям...» (Канеман, 2017). Однак звернімо увагу на те, що дослідники дискутували щодо завдань та обговорювали інтуїтивні відповіді, а не механізм, способи та засоби, саму процедуру знаходження потрібної відповіді, про що більш конкретно йтиметься далі.

Розгляньмо відтак процес перетворення індивідуальної інтуїції в колективну на прикладі електоральної активності народу.

Так, нехай у ролі виборця буде типовий представник великої соціальної групи, що за радянських часів дістала назву «трудова інтелігенція», пересічний громадянин чоловічої статі, 40 років, який має дружину і двох дітей – хлопчика і дівчинку. Його сім'я живе з батьками-пенсіонерами в трикімнатній квартирі. Здобув вищу освіту, захистив кандидатську дисертацію. Працює в науково-дослідному інституті. Підробляє читанням лекцій у різних вишах. Не є членом якоїсь політичної сили. Політикою цікавиться постільки-поскілки. Проте йому не байдуже, у якій країні живе він і його родина, яка доля чекає на його дітей, які, до речі, швидко дорослішають, а отже, скоро не зможуть жити разом в одній кімнаті. Знову ж таки, турбує питання про те, чи зможе він утримати на своїх руках батьків, якщо не буде належної підтримки з боку держави. Це людина, яка має достатньо розвинений інтелект, щоб зробити адекватний вибір з кандидатів у владу за умови наявності необхідної і достатньої для цього інформації.

А якого характеру інформація про кандидата в депутати потрібна нашому типовому герою, щоб помилка вибору була мінімальна?

Одна річ, коли життя цього кандидата проходить на очах виборця і він може дати йому свою оцінку як майбутньому представникові владної еліти, а

отже, зробити свій свідомий раціональний вибір. У цьому випадку цілком логічно скористатися можливостями мислення і не звертатися по допомогу до інтуїції. Хіба що закрадуться сумніви, наприклад, з приводу того, чи витримає цей кандидат випробування владою. І тут без послуг інтуїції не обійтися.

Зовсім інша річ, якщо кандидат – незнайома людина й інформація про неї є результатом роботи іміджмейкерів, які взяли до уваги забаганки виборців, на голоси яких він розраховує, підсилили його переваги і приховали проблемні моменти. Якусь частину інформації, зокрема компромат про кандидата-незнайомця, можна знайти в інтернет-мережах: де і як навчався, коли і вкотре одружився, які посади обіймав і наскільки успішно виконував свої обов'язки. Але навряд чи реально знайти інформацію про істинні мотиви участі того чи іншого кандидата у виборах. Це може бути справжнє прагнення змінити життя своєї країни на краще, як у фільмі «Слуга народу». Однак у реальному політичному житті набагато частіше основними стимулами стають гроші, влада, слава, імунітет, пільги тощо в їх окремоті чи в різних комбінаціях. І це виявити, прорахувати та ще й довести складно, а то й неможливо. Проте наш герой у складі своєї електоральної групи інтуїтивно відчуває, кого в політику привела жадоба грошей, кого – прагнення диктувати іншим свою волю, кого – комплекс меншовартості, а кого – приховане (іноді від самого себе) бажання потрапити в підручники, увійти в аннали як непересічна персона. Проблема ж полягає в тому, що країну з її народом, її історією й унікальною культурою, на жаль, часто-густо претенденти на владу розглядають і використовують лише як засіб задоволення своїх особистих потреб. І це за ледь помітними ознаками (погляд, вираз обличчя, жестикуляція, інтонація, постава, манера поведінки тощо) навіть за умови ідеально підготовленого і виголошеного напам'ять тексту легко і швидко виявляє колективна інтуїція політично та економічно незаангажованого електорату. А механізм, що лежить в основі цієї колективної здатності, можна спробувати пояснити так.

З погляду соціальної психології в таких великих соціальних групах, як народ, нація, велика партія, а також робітники, селяни, трудова інтелігенція,

державні службовці, представники малого і невеликого бізнесу, безробітні, студенти тощо, формується відповідна, а також змішана (національно-політична) колективна свідомість, яка в процесі соціалізації, включаючи навчання, виховання і стихійний вплив оточення, інтеріоризується їхніми членами. За цих обставин щось із того вони усвідомлюють, а щось переходить у підсвідомість і, отже, може бути використаним у процесі ухвалення колективних інтуїтивних рішень, змістова близькість яких пояснюється тим, що живляться їхні суб'єкти з одних чи однакових інформаційних джерел. До речі, коли в соціальних науках практикувався поділ суспільства на класи, поняттю класового чуття надавалося не меншого, а нерідко більшого значення (як переконливого аргументу), ніж класовій свідомості.

Слід зважити ще й на такий момент. Будь-яка велика група може існувати й еволюціонувати за умови існування і нормального функціонування малих груп, що входять до її складу. Так, наш типовий представник електорату, сидячи вдома перед телевізійним екраном і намагаючись визначитися щодо свого вибору, так чи інакше залучає до розмови членів своєї родини, які можуть його підтримувати, а можуть займати іншу позицію. Особливість «домашнього» формату колективної інтуїції полягає в тому, що члени здорової, дружньої сім'ї можуть собі дозволити бути максимально відвертими у своїх електоральних емоціях, когніціях та інтуїціях, а також намагаються уникати конфліктів, досягати взаєморозуміння і згоди в проблемних ситуаціях. Оскільки наш виборець і члени його сім'ї входять до складу різних інших малих референтних груп – сусідів, друзів, товаришів, колег, співробітників, партнерів по бізнесу тощо, то сформована в сімейному колі мікрогрупова (колективна) інтуїція набуває таким чином поширення, доповнення, розвитку і може стати одним з варіантів інтуїтивного вибору більших і згодом великих соціальних груп, а може не витримати конкуренції і не потрапити в «загальний список» електоральних інсайтів.

Хочеться сподіватися, що зміст таких «інсайтів» отримуватиме об'єктивне відображення в результатах масових опитувань, екзит-полів, а

також у результатах голосування. Проте вже звичною на виборах стала проблема довіри до соціологічних опитувань. Ідеться навіть про диференціацію замовлень на соціологію: об'єктивну – для себе (щоб приймати правильні рішення) і маніпулятивну – для інших. Зрозуміло, що правдиву, вичерпну (що містить і негативну) інформацію про себе навряд чи хто з кандидатів-замовників наважиться відкрити електоральному загалу. Відтак залишається сподіватися, що істинна правда виявить себе в результатах опитувань, представлених справді незалежними соціологічними службами.

Колективну інтуїцію можна спостерігати як у малій, так і у великій групах, функціонування якої там і там має свої особливості. Як відомо, участь у роботі групи, безпосереднє контактування можуть по-різному впливати на працездатність, креативність та ефективність її членів: стимулювати чи гальмувати їхню інтуїтивну активність. Тому можливий варіант, коли експерти не знають, хто, крім них, входить до її складу. Але в цьому випадку втрачається можливість перетворення індивідуальної інтуїції в колективну, а отже, нагода скористатися відповідним ресурсом. Другий варіант може передбачати лише ознайомлення членів групи за їхнім бажанням з її складом, що вже може викликати певний соціально-психологічний ефект: відчуття належності до групи, різні емоції, викликані порівнянням себе з іншими учасниками, тощо. І останній варіант, як можна здогадатися, спрямований на максимальне використання результатів взаємодії його учасників. Зокрема, ідеться про можливість і бажаність обговорення ними змісту завдання, особливостей його об'єкта, проблем, що вимагають розв'язання, уже наявного досвіду виконання схожих завдань, способів і засобів досягнення мети і самооцінки та узагальнення отриманих результатів. У процесі такої (та інших форм взаємодії) експертна група набуває суб'єктних ознак, а інтуїтивна активність окремих її членів перетворюється на інтуїцію колективну. Отже, колективно-інтуїтивну активність у малих групах можна викликати до життя штучно. Проте цілком реально уявити, що за сприятливих умов може відбутися спонтанне формування і функціонування колективної інтуїції.

Слід, однак, зауважити, що є психологічний бар'єр як щодо штучного, так і щодо природного формування колективної інтуїції, а саме неможливість контактування членів малої групи щодо питань механізму та інструментарію інтуїтивної активності, неможливість обговорити важливе питання «Як, по суті, працює інтуїція?». А річ у тім, що інтуїтивна активність, як зазначалося в першому розділі, здійснюється на рівні позасвідомої, ірраціональної активності психіки, що не може бути предметом обговорення, оскільки він прихований навіть від її носіїв. Інша річ, що результати індивідуальних інсайтів можуть також усвідомлюватись, а отже, обговорюватись експертами. Таке розуміння є цілком коректним з огляду на функціональний зв'язок, що є між свідомою і позасвідомою сферами психічного життя як цілого.

Суттєвою соціально-психологічною відмінністю великої групи традиційно вважають неможливість знайомства, безпосередньої взаємодії, обміну інформацією між собою всіх її членів. Проте, завдяки науково-технічному прогресу ця відмінність набуває певної умовності. Річ у тім, що протягом останніх десятиліть набула поширення практика обміну думками, почуттями, емоціями, оцінками, а також прогнозами між незнайомими людьми в інтернет-мережі, через засоби масової інформації, зокрема в програмах, що передбачають залучення до прогнозування подій суспільного життя широкої аудиторії радіослухачів і телеглядачів. В інтернет-спільнотах, соціальних мережах, які об'єднують на початковому етапі технічна платформа і загальні правила комунікації, встановлені творцями соціальних мереж, «...дуже скоро вступають в дію психологічні закони і механізми розвитку груп, причому діяльність членів спільноти залишається опосередкованою конкретними технічними засобами з конкретними можливостями, і механізми регуляції таких груп на цей час тільки починають вивчати з розумінням специфіки їхнього розвитку порівняно з традиційними історичними великими групами. Можна застосовувати щодо таких груп таку характеристику, як спосіб життя групи. Можна вивчати особливі форми спілкування, особливий тип контактів, що складаються між людьми, а також досліджувати нові психологічні

феномени, пов'язані із соціальними наслідками появи і функціонування таких груп, – як на рівні особистості, так і на рівні всієї групи» (Тихомирова, 2011, с. 313).

Ще один канал безпосередньо-опосередкованої взаємодії членів великих соціальних груп – це спонтанні контакти між знайомими людьми (родичами, друзями, колегами), які спілкуються зі своїми знайомими, а ті – зі своїми, і таким чином формуються групові плеяди інсайтів, що взаємозбагачуються, постійно змінюються, але водночас формується і певний час утримується як відносна константа думка більшості і меншості, або інтуїтивна громадська думка. Останню, як відомо, можна виявити і проаналізувати за допомогою раціональних технологій (математичних методів, методів моделювання тощо). Однак сам механізм формування такої думки, як стихійно-спонтанний, ірраціональний у своїй основі, вимагає іншого підходу. Так, дослідники колективного переживання прекарності Д. А. Хорошилова і Є. А. Ільжер вважають, що соціальна психологія робить «афективний поворот» від дослідження когніцій та ідентичностей до інтерсуб'єктивних емоційних станів як вирішального чинника групової поведінки» (Хорошилова, 2019, с. 49). А проте, як нам видається, створення таких понятійних кентаврів, як «емоційний інтелект» чи «інтуїтивне мислення», не повинно порушувати розуміння емоцій, почуттів, уяви, фантазії і, звичайно, інтуїції як, певною мірою, ірраціональних психологічних утворень.

Важливим у дослідженні колективної інтуїції є питання щодо її суб'єкта. А проблема полягає в тому, що роль такого суб'єкта, як зазначалося, може приписуватися самій колективній інтуїції, яка, мовляв, оцінює, вирішує, розв'язує, прогнозує, так само як мислення мислить, а уява уявляє. Водночас справжній суб'єкт, його онтопсихологія залишаються, так би мовити, за кадром дослідження. Однак реально визнати, що в колективній інтуїції може і має бути колективний суб'єкт, тобто спільнота, яка у своєму становленні і розвитку набула властивостей суб'єкта (автора, діяча, творця). А це, відповідно, актуалізує питання про науковий статус поняття колективності і похідних від

нього понять колективізму і колективу. Необхідність такого уточнення пояснюється, зокрема, тим, що деякі дослідники активно використовують термін «колектив», але, напевно, через страх бути звинуваченими в ностальгії за радянським минулим свідомо зводять його до поняття групи. За такої умови, як кажуть, разом з водою виплескується дитя.

Так, колективним суб'єктом, за визначенням А. Л. Журавльова, є будь-яка сукупність людей, що проявляє себе через будь-які форми поведінки, відносини, діяльності, спілкування, взаємодії і т. ін. Тому групи можуть бути реальними або потенційними суб'єктами. Водночас «груповий» і «колективний» суб'єкти найчастіше не диференціюються (Журавлев, 1998).

Друге питання стосується розуміння природи самого феномену колективної суб'єктності, зокрема з'ясування механізму його утворення. Так, можна погодитися з думкою, що в літературі із соціальної психології поняття «колективізм» останнім часом трапляється порівняно рідко, і суттєвою причиною такої неувagi можна вважати те, що за радянських часів цей термін ніс на собі надмірно заідеологізоване смислове навантаження. Проте святе місце порожнім не буває, і на зміну колективізму приходить індивідуалізм, який буває важко відрізнити від егоїзму. Науці відомі спроби примирити ці полярності, зокрема, в концепції комунітаризму (М. Сендел, М. Уолцер, Д. Белл, Ч. Тейлор, А. Етціоні), що передбачала поєднання кращих характеристик тієї й іншої. Однак ця концепція, на думку спеціалістів, грішила через еkleктизм і виявилася поки що неспроможною запропонувати шлях конструктивного розв'язання суперечностей, що є між колективізмом та індивідуалізмом і надалі можуть загострюватись. Зняти ці суперечності намагався Ф. Фукуяма шляхом заміни опозиції колективізму та індивідуалізму поняттям соціального капіталу, в основі якого лежить довіра людей одне до одного, що, на нашу думку, є все-таки колективістською характеристикою.

Оригінальний підхід, який, у певному розумінні, знімає проблему протистояння індивідуалізму і колективізму, пропонує В. О. Васютинський. Ці дві протилежності він тлумачить як умови або чинники продуктивної

діяльності людини. «Продуктивний потенціал індивідуалізму і колективізму ми розглядаємо як здатність суб'єкта діяльності виробляти потрібне або бажане, досягати поставлених цілей і виконувати життєві завдання завдяки використанню переваг індивідуалістичного або колективістського способу життя» (Васютинський, 2016, с. 113). До речі, тут постає цікаве питання щодо того, чи повинна людина, обираючи ту чи іншу модель поведінки, узгоджувати і погоджувати свій вибір зі своїм оточенням – значущими іншими, членами своєї референтної групи – друзями, колегами, і що має робити, не отримавши «добро».

По суті, не викликає заперечень (якщо не зважати на певну педагогічну директивність) наступна спроба відстоювання значення поняття колективізму для сучасної науки і практики зокрема для розроблення проблеми колективної інтуїції: «У будь-якому випадку практичний соціальний психолог, яким би понятійним апаратом він не користувався, повинен чітко усвідомлювати, що справжній колективізм не має нічого спільного із знеособленням і деперсоналізацією індивіда, так само як і з ізоляціоністськими настановами, пов'язаними з функціонуванням ізолюваних закритих спільнот корпоративного типу. Для практичного соціального психолога такий показник, як колективізм більшості, властивий взаєминам у групі або організації, може служити критерієм для остаточного висновку про те, що спільнота, з якою він працює, однозначно є групою високого рівня соціально-психологічного розвитку» (Кондратьєв, 2007, с. 172).

Зрозуміло, що групу, у якій більшість виявляє ознаки колективізму, логічно визначити як колектив, а високий рівень соціально-психологічного розвитку такої групи пов'язувати насамперед з її перетворенням у колективного суб'єкта, члени якого утворюють спільність «Ми», виявляють психологічну готовність до вчинку самопожертви щодо інших членів і групи загалом, а також до спільного вчинку колективного самоврядування і саморозвитку. За такої умови рівень колективної суб'єктності і вчинковості може зростати, а може спадати. В останньому випадку є небезпека втрати групою цих сутнісних ознак,

що призводить до її розпаду, а що гірше до перетворення в колективний об'єкт, керований якоюсь зовнішньою силою із сумнівними, а то й злочинними намірами. Тому, на нашу думку, визначення А. Л. Журавльовим колективного суб'єкта як будь-якої сукупності людей, що проявляє себе через будь-які форми поведінки, стосунків, діяльності, спілкування, взаємодії тощо (Журавлев, 2009), вимагає принаймні уточнення.

Але який механізм лежить в основі перетворення індивідуальних суб'єктів, що складають групу, у колективного суб'єкта інтуїтивної активності? Як варіант, реально уявити, що такий колективний суб'єкт є результатом добровільної чи вимушеної (але не примусової) передачі кожним членом групи частини своєї суб'єктності в спільний кошик, з наступною її самоорганізацією і перетворенням у систему з подвійною індивідуально-колективною суб'єктністю. За такої умови колективний суб'єкт набуває певної самостійності і статус соціально-психологічної інстанції, яка повинна забезпечувати захищеність, благополуччя і розвиток групи загалом і кожного її члена окремо. Ця інстанція може функціонувати у форматі віче, народних зборів, громадських слухань, референдумів, тобто в цьому разі кожний член групи діє як носій колективної суб'єктності. Інший варіант передбачає формування і функціонування своєрідного органу колективної суб'єктності, який складається з лідерів, обраних групою. Прикладом такого органу для великої групи, як народ, може бути парламент. Також можливий варіант директивного формування групи з призначенням її керівника чи керівного органу. У цьому випадку група набуває статусу колективного об'єкта, колективного знаряддя, несамостійність якого може ставити під сумнів результати його колективної інтуїтивної активності.

Це припущення вимагає звернути увагу на можливість її ненавмисної і навмисної імітації. Так, це можуть бути члени малої групи – на знак протесту, викликаного примусом чи нешанобливим ставленням замовника чи організатора.

Далі розгляньмо питання щодо механізму колективної інтуїції, і розпочнімо це із з'ясування її функціонального зв'язку з колективним несвідомим, що вважається осередком ірраціональності в системі психіки, але довізначимо його як носія регулятивної біо-психо-соціальної програми становлення людини як людини в онтогенезі і філогенезі. Тобто кожний здоровий новонароджений людський індивід дістає у спадок онтичну можливість стати повноцінною тілесно-душевно-духовною істотою, носієм свідомості, здатним до творення світу і себе в цьому світі. Проте щоб цей шанс був використаний, індивід у своїх прагненнях, думках і поведінці має (за адекватної підтримки з боку соціального оточення) дотримуватися канонів людського буття. Крім того, як зазначалося вище, колективне несвідоме виконує також роль своєрідного контрольно-ревізійного фільтра, через який просіюється інформація про всю більш чи менш усвідомлювану активність людини, яка дістає певну оцінку, а в разі потреби – відповідну корекцію.

Водночас логічно визнати, що основним механізмом, за допомогою якого колективне несвідоме транслює свідомості свої підказки, зауваження, побажання, а часом – настійливі вимоги, є колективна інтуїція. Отже, суть колективності інтуїтивної активності в цьому разі полягає в тому, що вона оперує змістами колективного несвідомого, а як «колективні» К. Г. Юнг визначав усі ті психічні змісти, які властиві не одному, а одночасно багатьом індивідам, тобто суспільству, народу або людству. Такими змістами є описані Леві-Брюлем «колективні містичні уявлення» первісних людей, а також поширені серед культурних людей загальні поняття про право, державу, релігію, науку і т. ін. Колективна природа властива не тільки одиничним психічним елементам або змістам, а й цілим функціям. Так, наприклад, мислення може мати колективну природу, оскільки воно є загальнозначущим, згодним, наприклад, із законами логіки. Точно так і почуття, як цілісна функція, може бути колективним, оскільки воно, наприклад, тотожне із загальним почуттям... Так само колективним є те відчуття, або спосіб і та інтуїція, властиві водночас великій групі людей (Юнг, 2022b). Проте слід

зауважити, що в цьому разі К. Г. Юнг розглядає інтуїцію як спільний результат інтуїтивної активності великої групи людей. Тобто питання про колективну інтуїцію як функцію, процес чи механізм залишається відкритим.

Отже, спробуймо з'ясувати, у чому полягає сутність колективної інтуїції як соціально-психологічного феномену, тобто функції спільноти як колективного суб'єкта. Розгляньмо це питання знову на прикладі виборів.

Як уже зазначалося, типовою особливістю електорального процесу є брак необхідної, достатньої і достовірної інформації про кандидатів у владу, а також об'єктивна неможливість чи суб'єктивна нездатність пересічних виборців належним чином її опрацювати, що ускладнює застосування раціонального підходу, а тому зумовлює застосування інтуїції як ірраціональної психічної функції. За цих обставин результат інтуїтивної активності електорату залежить від низки чинників. Перший стосується роботи механізму інтуїції, яка, будемо думати, не повинна принципово відрізнятися в окремих її носіїв. Другий чинник встановлює залежність ефективності роботи цього механізму від мотивації участі в електоральному процесі, яка може мати індивідуальні відмінності і певну динаміку, але загалом має наближатися до спільного знаменника, оскільки її носіїв об'єднує уявлення про благополучне людське життя, реальна ситуація життєдіяльності з її гараздами і негараздами, перебування в одному інформаційному просторі, досвід наслідків участі в попередніх виборах, наявність нових, більш привабливих меседжів типу «Слуга народу» тощо. З огляду на це стає можливим узгоджене інтуїтивне реагування народних мас на електоральний запит, що й надає йому ознак колективності – тим більшої, чим більшою виявиться їхня більшість. Ще одним прикладом соціально-психологічного розуміння колективної інтуїції можна вважати думку про її онтичний зв'язок з міфом: «Як і на зорі людства, нині міфи і міфологія виконують функцію соціально-психологічної компенсації, яка в періоди соціальних криз починає діяти на рівні колективної інтуїції, пом'якшуючи вплив катастроф і ломку звичного соціопсихологічного укладу» (Макарова, 2007, с. 143).

Зрозуміло, що колективна інтуїція в широкому розумінні приховує в собі всі ознаки інтуїції індивідуальної з її ірраціональністю, позасвідомістю, безпосередністю, самодостатністю, самоочевидністю, швидкодією тощо. Але індивідуальна інтуїція обмежена у своїх можливостях, зокрема через властиву їй суб'єктивність. Подолати цю обмеженість і покликана інтуїція колективна, яка є результатом синтезу індивідуальних інтуїцій і становить нову якість, що не дорівнює арифметичній сумі її складників. Річ у тім, що ця якісна новизна має соціально-психологічну природу, опосередковану, зумовлену і спричинену взаємодією між окремими інтуїціями і їхніми суб'єктами. Тобто треба розрізняти інтуїцію як функцію, механізм, процес і як її результат. Отже, окремі суб'єкти можуть обмінюватися продуктами своєї інтуїтивної активності, відповідними думками, оцінками, емоціями і почуттями, але аж ніяк не процедурними моментами, прихованими від їхньої свідомості. До речі, можливою є також інтерсуб'єктна взаємодія між окремими носіями інтуїтивної активності щодо проблем, які породжують необхідність застосування інтуїції. Така взаємодія може стимулювати, а може й пригнічувати роботу колективної інтуїції, що залежить від того, наскільки індивідуальні суб'єктності трансформувалися в колективну суб'єктність «Ми», що передбачає узгодженість базових цінностей і смислів, цілей і засобів їх досягнення, критеріїв оцінювання життя і діяльності спільноти як цілого, а також взаємну довіру, взаємну допомогу, взаємну відповідальність, солідарність, здатність до самоорганізації і саморозвитку тощо.

Досліджуючи природу колективної інтуїції, цілком слушно приділити увагу питанню щодо можливостей та умов її ефективного функціонування. І якщо для розвитку та оцінювання інтуїтивної активності окремої людини запропоновано значну кількість методичних засобів і прийомів, то щодо колективної інтуїції таких розробок фактично немає. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що, по-перше, робота, спрямована на поліпшення функціонування індивідуальних інтуїцій, має позитивно позначитися на роботі останньої. По-друге, в індивідуальному порядку цілком можливо розвивати

колективну інтуїцію як функцію колективного несвідомого. По-третє, є зрозумілі складності в здійсненні цілеспрямованого регулятивного впливу на функціонування і розвиток колективної інтуїції як соціально-психологічного утворення, зокрема, через невизначеність способів діагностики рівня її розвитку, а також проблематичності (особливо для великих груп) безпосередньої взаємодії індивідуальних суб'єктів між собою і з її колективним суб'єктом. Тому наступним пунктом розглянемо психологічні особливості типових спроб впливу на функціонування та розвиток інтуїції загалом, а також його специфіку щодо інтуїції колективної.

Почнімо з цілком очевидної тези про залежність будь-якого впливу на функціонування і розвиток інтуїції від психологічних властивостей останньої. Тобто в цьому разі суб'єкт впливу має зважати на той факт, що робота механізму інтуїтивної активності, як ірраціональний за своєю психологічною природою феномен, не може бути усвідомленою ним за визначенням, а отже, марними і некоректними були б спроби безпосереднього, раціонального впливу на цей механізм. Проте такий вердикт не передбачає відмови від пошуку інших способів впливу на його функціонування і розвиток. Зокрема, може йтися про створення умов, що сприяють отриманню більш креативних і продуктивних інсайтів. Так, є думка, що інтуїція краще працює в ситуації вільного волевиявлення. Просто нереально примусити себе чи іншу людину до прояву інтуїтивної активності. Також її складно стимулювати ззовні чи схилити на чийсь бік у маніпулятивний спосіб. Інтуїцію не можна умовити, улестити, купити чи підкупити. Інша річ, що спеціалісти, залучені до проведення експертизи на платній основі, можуть звертатися до послуг інтуїції, якщо виконання завдання цього потребує.

Однак інтуїцію можна визначити як феномен, що поєднує в собі свідоме і несвідоме, раціональне та ірраціональне. Зокрема, можна усвідомлювати і раціонально оцінювати проблему, що вимагає свого розв'язання. Є практика свідомого звернення суб'єкта по допомогу до своєї інтуїції. Зокрема, рекомендується чітко і ясно формулювати їй свої завдання. Пропонуються

правила поведінки, які створюють умови для покращення її роботи, надаються поради щодо розрізнення форм інтуїтивних повідомлень та їх прочитання і багато іншого, завдяки чому можна раціонально вплинути на результат ірраціональної інтуїтивної активності.

Так, у 1975 р. данець Клаус Мюллер зареєстрував оригінальний винахід – систему управління свідомістю, яку назвав «тайм-менеджер». Сенс системи полягає в економії часу на прийняття рішень завдяки використанню підсвідомості. Як це робити?

За методикою К. Мюллера потрібно:

1. Знайти можливість усамітнитися на 30-45 хв, щоб ваші міркування не перервали (стуком, телефонним дзвінком і т. ін.), Інакше команда не проникне в підсвідомість, заблокується. Це може бути прогулянка, окрема кімната тощо.

2. Повністю зосередитися на проблемі, не відволікаючись на сторонні предмети. Якщо ви в кімнаті, розкладіть необхідні папери, можете щось креслити, зображати, писати, що стосується до проблеми.

3. Якщо знайшли рішення – добре, не знайшли – перемикайтеся на інші справи. Підсвідомий мозок отримав умови задачі і почав працювати.

4. Чекайте результат: якщо завдання можна вирішити, він обов'язково буде. Він може з'явитися й уві сні. Причому результат треба записати відразу, як тільки мозок його видасть, незалежно від того, де ви в цей час перебуваєте – у магазині, театрі, на роботі, – інакше відповідь буде втрачено назавжди.

Застосування викладених методів допомагає особі, що приймає рішення, діяти більш упевнено в умовах невизначеності і ризику (Юкаева, 2010).

До речі, не виключено, що критичне раціональне оцінювання влучності інтуїтивних діагнозів і прогнозів, виграшності запропонованих інтуїцією рішень виконує роль зворотного зв'язку між ірраціональним механізмом і результатом його роботи, що, власне, може в разі потреби стимулювати самокорекцію і саморозвиток останнього. А вірогідність і доречність такого ірраціонального припущення може спиратися на цілком раціональне наукове положення про те, що інтуїція з її особливим механізмом, як і всі інші психічні

функції, успадковується як можливість і набуває свого розвитку в онтогенезі за умови прояву відповідної активності з боку її носія та його середовища.

Дослідження можливостей та умов впливу на функціонування і розвиток інтуїції актуалізує питання щодо методичних засобів її діагностики.

Зокрема, Е. А. Науменко розробив Методику оцінювання рівня інтуїтивності, призначену для дослідження підвищеної чутливості до незначних і/або неусвідомлюваних стимулів, які надходять із зовнішнього середовища, що дає людині змогу приймати рішення в проблемних ситуаціях за менший час і з більшою продуктивністю, а також передбачити подальший розвиток ситуації (Науменко, 2001). Однак якщо проаналізувати зміст запитань у запропонованій анкеті, то виникають великі сумніви щодо валідності цієї методики, у якій, до речі, із 45-ти питань 9 є питаннями з методики Г. Айзенка для контролю ступеня відвертості, а переважна більшість інших ніяким чином не спрямовані на визначення рівня інтуїтивності. Фактично (і то не без сумніву) такими, що якоюсь мірою відповідають назві методики, можна, на нашу думку, визнати лише такі сентенції: «Чи збуваються ваші передчуття?», «Дуже важливо пам'ятати свої сни і намагатися враховувати їх застереження в повсякденному житті», «Часто знаю, про що скаже мені співрозмовник, ще до того, як він висловиться», «Я майже завжди знаю, котра година, тому що відчуваю плин часу без годинника».

Психодіагностична методика С. Епстайна «Опитувальник інтуїтивного стилю» вимірює ступінь орієнтації на раціональні чи інтуїтивні способи розв'язання проблем, а також має шкалу «Довіра інтуїції». Цікаво, що, на думку автора, інтуїтивний стиль є унімодальним, ніяким чином не пов'язаним з раціональним стилем (Epstein and al., 1996). Методика «Інтуїтивні відеокліпи» дає змогу досліджувати інтуїтивний складник процесу виникнення передбачення, а також точність прогнозів та упевненість у судженнях про майбутні події. За допомогою цієї методики вивчають інтуїтивні компоненти процесу прийняття рішення на матеріалі прогностичних завдань, що об'єктивно задають застосування інтуїції; на її основі можуть бути розроблені прийоми

тренування і навчання прогнозування, коли рішення потрібно приймати в невизначеній ситуації (Степаносова, 2004). Зазначену методику в дещо модифікованому вигляді було застосовано для дослідження психологічних детермінант соціальної інтуїції особистості в прогнозуванні ситуацій (Семенец, 2010).

Однак аналіз цих та інших методів дослідження інтуїції свідчить про наявність проблеми відповідності методології теоретичним поглядам на її психологічну природу. Звичайно, щось можна дізнатися про інтуїцію, досліджуючи її феноменологію, як це робив класичний біхевіоризм Дж. Уотсона з його розумінням психіки як «чорної скриньки» і «стимульно-реактивною» методологією, чи намагалася робити інтроспективна психологія, абстрагуючись від питання об'єктивності самозвітів своїх респондентів. Але досягнути подібним чином те, що якісно відрізняє інтуїцію від інших утворень психіки, те, який психологічний механізм забезпечує її функціонування, проблематично в принципі, оскільки ірраціональне не може і не повинно бути раціоналізованим за визначенням. До речі, якщо спробувати дослідити вищезгаданий механізм шляхом організації класичного формувального експерименту, що передбачає встановлення причинно-наслідкових зв'язків, то незалежною змінною могли б бути лише внутрішні і зовнішні умови його функціонування, а залежною – лише результат, отриманий шляхом спроб і помилок, і не більше. Проте, аби не бути звинуваченим в агностицизмі, можна спробувати перейти, як це робить Е. Лейтан, в інший вимір пізнавальної діяльності, на якому долається (чи втрачається) дихотомія раціонального й ірраціонального, свідомого і несвідомого, психіки і мозку та ін. (Лейтан, 2008). Але тоді потрібно буде переглянути всю теорію пізнання.

Сформулюймо тепер нашу позицію щодо можливостей впливу на функціонування і розвиток колективної інтуїції, а також її діагностики.

Так, оскільки колективне складається з індивідуального, остільки все, що стосується останнього, слід брати до уваги, коли розглядаємо перше, зокрема і насамперед те, що безпосередній вплив і безпосередня оцінка можливі лише

щодо завдань, умов та наслідків функціонування і розвитку інтуїтивної активності, а вплинути на функціонування і розвиток її ірраціонального психологічного механізму, оцінити його роботу можна лише опосередковано, шляхом зміни її умов і моніторингу отриманих результатів.

Це положення є цілком прийнятним, коли йдеться про характеристику колективної інтуїції як функції колективного несвідомого. Що ж стосується колективної інтуїції як функції інтерсуб'єктної взаємодії, то тут є свої особливості, що теж мають відмінності в малих і великих групах.

Зокрема, спільним для них може бути почуття належності до групи, що блокує переживання страхів самотності, ізоляваності, незахищеності, незатребуваності, невпевненості в собі тощо. Така належність надає її членам певного соціального статусу, інформаційну підтримку, збагачує спільним досвідом, надихає, створює можливість для самореалізації і саморозвитку. У референтній групі індивідуальна суб'єктна інстанція «Я» поєднується з колективною суб'єктною інстанцією «Ми», що породжує почуття захищеності, взаємну вимогливість і відповідальність, упевненість у собі і в інших, взаємну довіру, готовність до взаємних і спільних учинків. Усе це створює необхідні соціально-психологічні умови для вільного і відповідального, максимально самостійного, наближеного до одностайного і єдино правильного колективно-інтуїтивного волевиявлення членів групи в екстремальній ситуації, що не передбачає можливість застосування раціонального підходу. Водночас одна з найбільш суттєвих відмінностей впливу на функціонування і розвиток колективної інтуїції у великій групі полягає в неможливості врахування індивідуальних особливостей його адресатів.

Так, коли йдеться про організацію впливу на електорат як велику групу виборців, у кращому разі беруть до уваги актуальні проблеми молоді взагалі, пенсіонерів узагалі і так само робітників, селян, трудової інтелігенції тощо. Крім того, суб'єкти впливу як члени великої групи можуть водночас бути його об'єктами. У великій групі завжди є конкурентна боротьба між різними суб'єктами впливу. Носіями колективної інтуїції тут виступають не тільки

окремі члени, а й середні і малі контактні групи. Складно, а, по суті, практично неможливо зафіксувати, проаналізувати та узагальнити всю сукупність впливів на функціонування і розвиток колективної інтуїції великої соціальної групи. Можна, звичайно, обмежитися найбільш важливими, але водночас треба не забувати про ситуативність, стохастичність, хаосомність, суперечливість, маніпулятивність і нелінійність цих впливів. Не можна бути впевненим, що оцінка результату масового опитування відображає думку великої групи саме як колективного суб'єкта.

РОЗДІЛ III

КОЛЕКТИВНА ІНТУЇЦІЯ В ПРОГНОЗУВАННІ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Приступаючи до дослідження за означеною темою, ми, як і годиться, звернулися до відповідних джерел, щоб уточнити своє розуміння ключових понять. І перше, що привертає увагу, так це якась надприродна спорідненість інтуїтивної і прогнозувальної активності людини. Це й не дивно, оскільки поєднує їх їхній зв'язок з ірраціональним, неможливість усвідомлення того, як так блискавично інтуїція знаходить єдино правильне рішення в екстремальній ситуації. Знову ж таки, навіщо бюро погоди Sinoptik на своїй інтернет-сторінці веде постійну рубрику «Народний прогноз погоди»? Напевно, саме тому, що працівники бюро на практиці переконалися в конкурентоспроможності останнього; водночас не ставиться вимога пояснити прогноз раціонально, спираючись на знання фізичних законів, оскільки тоді може бути втрачено можливість використання прогнозувального ресурсу, властивого колективній інтуїції.

Розроблення теоретико-методологічних засад соціально-психологічного дослідження особливостей участі колективної інтуїції в прогнозуванні соціальних явищ насамперед передбачає з'ясування її відмінностей від індивідуальної інтуїції і колективної свідомості (колективного мислення). Так, якщо індивідуальна інтуїція слугує містком між колективним несвідомим, особистим несвідомим та індивідуальною свідомістю, то колективна інтуїція поєднує колективне несвідоме й індивідуальне несвідоме з колективною свідомістю, що забезпечує та збагачує зв'язок між інтра- і інтерсуб'єктивними просторами психічного життя. За такої умови не виключено, що колективна інтуїція виконує замовлення на прогнозування як від колективного несвідомого, так і від колективної свідомості.

В одному з наведених вище визначень колективної інтуїції останню представлено як таку, що доповнює індивідуальну, а також може виконувати завдання, які тій не під силу. А пояснюється це, на нашу думку, тим, що результат колективно-інтуїтивного прогнозування якісно відрізняється від середнього арифметичного, зокрема і насамперед більш високим рівнем

креативності і продуктивності прогнозу, який набувається в процесі вільного і водночас зацікавленого обміну інсайтами між членами групи.

Проте такий позитивний ефект передбачає певні умови, зокрема: соціально-психологічний розвиток групи (малої чи великої) має відповідати рівню колективу, у якому Я і Вони перетворюється на Я і Ми. Крім того, прогнозувальна дієвість колективної інтуїції залежить від загального стану соматичного і психічного здоров'я, колективної мотивації і колективного досвіду прогнозування соціальних явищ.

Важливе значення для соціально-психологічного дослідження можливостей колективної інтуїції в прогнозуванні соціальних явищ має теоретико-методологічне положення щодо необхідності розрізнення її змістової і процесуально-функціональної характеристик. Як уже зазначалося, перетворення певної кількості індивідуальних інтуїцій в одну – колективну – передбачає взаємодію її носіїв, а конкретніше – спонтанний взаємообмін змістами інсайтів, унаслідок чого в кожний момент часу маємо певним чином конфігурований зміст прогнозу з розчиненим у ньому авторством членів групи, влучність якого залежить від новизни і складності завдання, міри його соціальної значущості, терміновості виконання тощо. А втім, особливий акцент треба зробити на тому, що змісти інсайтів, навіть тих, що приходять уві сні, можуть і повинні усвідомлюватись. Тобто, працюючи з ними, можна використовувати раціональні технології.

Проте інтуїція приваблює дослідників насамперед тим, що залишається прихованим, як зазначалося, психологічний механізм її функціонування. До речі, слід припустити, що у випадку з колективною інтуїцією ця прихованість зростає, оскільки залишається незрозумілим сам соціально-психологічний механізм перетворення сукупності окремих прогнозів на один, колективний, прогноз. Тобто динамічний процес обміну між членами групи інсайтами прогнозів з часом, за сприятливих умов набуває певної завершеності, цілісності, якісної визначеності, власне колективності, що не дорівнює сумарній активності окремих інтуїцій. Однак як саме відбувається ця

трансформація сукупності інтуїтивних прогнозів у цілісний гештальт, чим чи ким вона скеровується, залишається таємницею.

У цьому ж випадку обмежимося міркуванням про те, що механізм будь-якої психологічної функції – перцепції, уваги, мислення, мовлення, а отже, інтуїції однаковий у всіх людей. Хіба що може йтися про індивідуальні відмінності в їхньому функціонуванні. Отже, оскільки питання про механізм інтуїції як ірраціональний за своєю природою допоки не знаходить свого задовільного пояснення, буде логічно завершити цю теоретичну аналітику констатацією того, що колективна інтуїція в процесі прогнозування спирається на роботу двох механізмів: того, який забезпечує активність індивідуальних інтуїцій, і механізму обміну змістами індивідуальних інсайтів. І ще. Якщо індивідуальна інтуїція є похідною від взаємодії Я-свідомого і Я-несвідомого (колективного і особистого), що конститує існування функціонального зв'язку між ними, то колективна інтуїція за своєю природою – це утворення суто соціально-психологічне, оскільки є похідним від взаємодії індивідуальних інтуїцій та їх перетворення в певну цілісність, що за своїми функціональними можливостями і продуктивністю перевершує узагальнені показники їхньої неінтегрованої сукупності. І, щоб підкріпити цей теоретико-методологічний висновок авторитетами, зазначимо, що наше розуміння природи колективної інтуїції спирається на уявлення про неї як функцію колективного несвідомого (К. Г. Юнг) і як процес «колективного розігрування соціальних практик» (Е. Дюркгайм) індивідуальними суб'єктами інтуїтивної активності.

Оскільки, як зазначалося, одним із ключових понять, що відкривають шлях до розуміння природи і сутності як колективної інтуїції, так і процесу прогнозування, є поняття ірраціонального способу буття сущого, то цілком логічно в контексті розроблення теоретико-методологічних засад нашого дослідження визначити свою позицію щодо нього. У цьому випадку йдеться про раціональний та ірраціональний підходи до розуміння психологічної природи процесу прогнозування і колективної інтуїції як його особливого інструменту.

Так, можна погодитися з тим, що прогнозування має здійснюватися на основі наукового аналізу закономірностей та умов їх реалізації, що наукове прогнозування об'єктивно впливає з розвитку досліджуваного явища, його минулого і сьогодення, що тільки наукові прогнози можуть бути істинними, обґрунтованими і надійними (Алауханов, 2008). Але водночас не можна погодитися з віднесенням інтуїтивного прогнозування до ненаукових форм, зведення його до ворожіння, віщування, пророкування і т. ін.

Звичайно, процес прогнозування має спиратися на знання, наявний досвід, компетентність, на статистику і закони логіки, однак майбутнє відрізняється від минулого і теперішнього тим, що визначити, обґрунтувати і врахувати всі чинники (відомі на час прогнозування і ті, які ще можуть виявитися) у їхньому суперечливому взаємозв'язку не видається можливим у принципі. Тому некоректним вважаємо тлумачити прогнози як «істинні», обґрунтовані і надійні. А це означає, що у формуванні образу майбутнього належить віддати належне ірраціональному підходу, зокрема звернутися до послуг інтуїції, яку К. Г. Юнг визначив як ірраціональну психологічну функцію.

Отже, оскільки ми зверталися і будемо ще звертатися до поняття ірраціонального, тому вважаємо за потрібне дещо конкретизувати означений ним зміст щодо процесу колективно-інтуїтивного прогнозування. Так, ірраціоналізм, як різновид світорозуміння, стверджує ірраціональний характер дійсності, яку людина поступово може раціоналізувати шляхом її пізнання. Але, мовляв, є й те, що не підлягає раціоналізації, наприклад: походження буття і його сенс, віра в безсмертя душі, справжня креативність тощо.

Якщо раціональним вважати логічне, розумне, зрозуміле, свідоме, обґрунтоване, організоване, закономірне і прогнозоване, то ірраціональне означатиме абсурдне, безглузде, алогічне, незрозуміле, несвідоме, необґрунтоване, стихійне, випадкове і непрогнозоване. Прикладами абсурду як ірраціонального, на думку М. В. Поповича, є мовні конструкції, не впорядковані на різних рівнях: фонетичному, граматичному, лексичному (абракадабра, фольклорні нісенітници). Логічною моделлю абсурду

(іраціональності) є суперечлива система тверджень, з яких випливає все, що завгодно. Отже, абсурд і в бутті, і в науковому пізнанні, і в мовленнєвій діяльності – це втрата структури, переважання хаосу над порядком; абсурдність чи іраціональність можна розуміти як переважання хаосу над порядком у природних, соціальних, психологічних процесах. Увага науки і філософії до іраціонального не тотожна іраціоналізму. Так, ні психоаналіз З. Фрейда, ні філософія абсурду А. Камю самі не є іраціоналістичними; ситуації втрати внутрішньої структури й організованості, розвалу впорядкованості і проходження через хаос є реальністю і становлять великий інтерес (Попович, 2011).

«Необхідність якомога повнішого розуміння процесів, що відбуваються в масовій свідомості суспільства, яке трансформується, сьогодні, здається, не потребує зайвих доказів. А ось значущість аналізу іраціональної сфери масової свідомості, зокрема масового несвідомого, почасти недооцінюється, вивченню масової свідомості в єдності її свідомих і несвідомих рівнів приділяється набагато менше уваги», – зазначає О. В. Суший (Соціально-психологічне мислення..., 2018, с. 107).

А ось як висловлювався з приводу іраціонального К. Г. Юнг: «Я користуюсь цим поняттям не в сенсі чогось проти-розумного, а як чогось, що лежить поза розумом, чогось такого, що на розумі не базується. До цього належать елементарні факти, як, наприклад, що біля Землі є Місяць, що хлор є елемент, що вода при чотирьох градусах Цельсія досягає своєї найбільшої щільності тощо. Іраціональна також *випадковість*, хоча згодом і можна розкрити її розумну причинність. Іраціональне є екзистенційним фактором буття... Вичерпне раціональне пояснення якого-небудь справді існуючого об'єкта (а не лише покладеного) є утопія або ідеал. Лише покладений об'єкт можна раціонально пояснити до кінця, тому що в ньому від самого початку немає нічого, крім того, що було покладено мисленням нашого розуму. Емпірична наука також припускає раціонально обмежені об'єкти, навмисно виключаючи все випадкове і допускаючи до розгляду не справжній об'єкт в

його цілому, а завжди тільки його частину, котру вона висуває на перший план для раціонального вивчення. Отже, мислення як *спрямована функція* раціональне, так само як і почуття. Якщо ж ці функції не йдуть за раціонально визначеним вибором об'єктів або їхніх властивостей і відношень, а зупиняються на випадково сприйнятому, завжди притаманному справжньому об'єкту, то вони позбавляються напряду і через це втрачають почасти свій раціональний характер, бо приймають випадкове. Від цього вони стають частково ірраціональними. Мислення і почуття, керовані випадковими сприйняттями і тому ірраціональні, є або інтуїтивні, або відчуттєві мислення і почуття. Як інтуїція, так і відчуття суть психологічні функції, що досягають своєї досконалості в *абсолютному сприйнятті* того, що загалом здійснюється. Унаслідок цього я позначаю їх як функції ірраціональні, на противагу мисленню і почуттю, котрі суть функції, які досягають своєї досконалості в повній узгодженості із законами розуму. Хоч ірраціональне як таке ніколи не може бути предметом науки, проте для практичної психології все ж дуже важливо правильно оцінювати момент ірраціонального. Річ у тім, що практична психологія порушує багато проблем, які раціонально взагалі не можуть бути розв'язані, а вимагають ірраціонального розв'язання, тобто розв'язання на такому шляху, котрий не відповідає законам розуму. Надто великі очікування або навіть упевненість у тому, що для кожного конфлікту має існувати і можливість розумного розв'язання, можуть перешкодити справжньому розв'язанню на ірраціональному шляху (Юнг, 2022а).

Віддаючи належне К. Г. Юнгу як одному з найбільш авторитетних дослідників ірраціонального психічного, усе ж дозволимо собі уточнити деякі моменти, наприклад визнати принаймні дискусійним те, що «ірраціональне як таке ніколи не може бути предметом науки». Тут постає аналогія з марними антинауковими спробами створити вічний двигун, з пошуком алхіміками формули перетворення простих металів на золото, створення еліксиру молодості тощо. Але, по-перше, належить визнати велику користь від цих нездійснених ірраціональних проєктів у створенні нехай тимчасових сучасних

двигунів, а також відкритті властивостей різних хімічних елементів, винайденні лікарських препаратів і т. ін. По-друге, відомо чимало випадків, коли наукові відкриття приходили у формі сновидінь або інтуїтивного осяяння. По-третє, справжню науку складно уявити без гіпотез, які, зрозуміло, не можуть бути самоочевидними твердженнями, оскільки є припущеннями, здогадами, у формулюванні яких важливу роль відіграє інтуїція дослідника. По-четверте, чим, як не відсутністю для сучасної науки табу на дослідження ірраціональних форм буття суцього, можна пояснити невщухаючий інтерес сучасних психологів до проблеми інтуїтивної активності людини. І, по-п'яте, у міркуваннях самого К. Г. Юнга про ірраціональне взагалі і про інтуїцію як ірраціональну психічну функцію простежується цілком раціональний, науковий підхід. Крім того, видається принаймні дискусійною думка про те, що мислення і почуття, керовані випадковими сприйняттями, стають ірраціональними і тому перетворюються на інтуїтивні, або відчуттєві, мислення і почуття. Таке ототожнення підриває уявлення про інтуїцію як самостійну психічну функцію, яка взаємодіє з мисленням і почуттям на паритетній основі.

Слід також мати на увазі, що міра ірраціональності, властива колективній інтуїції великої групи, якісно перевищує сумарне значення кількості її індивідуальних носіїв, оскільки об'єднує в собі їхній безпосередній та опосередкований обмін інсайтами, трансформацію одних під впливом других, виникнення нових синтетичних конструктів, яких не було на індивідуальному рівні.

Наша особлива зацікавленість ірраціональним виявилася не марною, оскільки в процесі розроблення теоретико-методологічних засад дослідження дала змогу розкрити евристичність синергетичного підходу для з'ясування природи колективної інтуїції як соціально-психологічного механізму прогнозування соціальних явищ, його функціонування і розвитку.

Для наочності уявімо собі таку ситуацію. У країні оголошують чергові вибори президента. Автоматично певна частина населення перетворюється на велику електоральну групу, усередині якої починається спонтанне

продукування індивідуальних прогнозів та *хаотичний* обмін інсайтами, зміст яких постійно змінюється, перемішується, але згодом відчуває дію атрактора (атрактор – певна сфера, до якої тяжіють усі можливі траєкторії системи). У наступній фазі наша електоральна система починає втрачати рівновагу, стійкість, здатність протистояти впливу різного роду зовнішніх сил (наприклад, фальсифікації результатів голосування, використанню фейкового компромату в боротьбі конкурентів-учасників виборчих перегонів тощо). Цей етап у синергетиці позначається терміном *флуктуація*. Втрачаючи стійкість під впливом флуктуації, система набуває нерівноважного стану і наближається до точки *біфуркації* (біфуркація – критична і гранична точка, у якій відбувається якісна зміна поведінки системи; час і процес вибору нового каналу еволюції системи; розгалуження в траєкторії руху системи)⁴. Такою «точкою» в нашому прикладі, найімовірніше, має бути момент оприлюднення результатів голосування, з якими електорат, знову ж таки інтуїтивно, може погодитися, а може висловити протест, вважаючи їх підробкою. Однак суттєвим є те, що в точці біфуркації хаотичний характер інтуїтивної активності членів електоральної групи трансформується в систему, здатну до самоорганізації і саморозвитку, яка набуває ознак колективної суб'єктності і може функціонувати у формі лідерства, керівництва, шляхом створення партій, громадських організацій, тобто самостворених, самокерованих, «самосуб'єктних» (М. Й. Боришевський) осередків, а також, що викликає особливий інтерес, виникнення масовидних явищ психіки – соціально-психологічних станів і відносин, властивих якщо не всім, то більшості членів групи.

Отже, розуміючи певну штучність запропонованого конструкта, а також абстрагуючись від проблем багатозначності синергетичних термінів, недостатньої їх взаємоузгодженості, ми спробували відтворити логіку процесу трансформації системи колективно-інтуїтивної активності із хаосу в порядок з

⁴ Для ілюстрації було використано фрагменти визначень синергетичних термінів з різних джерел, назви яких містили в собі слова «Основні поняття синергетики» чи щось подібне.

набуттям нової, більш високої якості. Це дає змогу конкретизувати психологічний зміст основних синергетичних понять у їхньому функціональному співвідношенні, а відтак уможливорює цілеспрямоване застосування синергетичного підходу до дослідження колективної інтуїції як соціально-психологічного механізму прогнозувальної активності індивіда і групи. Зрозуміло, що оновлена за формою і змістом своєї діяльності система стикається з різними внутрішніми і зовнішніми проблемами, однією з яких, у нашому випадку, є проблема перетворення членів групи (індивідуальних суб'єктів) на колективного суб'єкта. Як можна здогадатися, сам механізм цього та інших успішних якісних переходів залишається прихованим, що дає підстави розглядати синергетичний підхід як такий, який для пояснення біфуркаційних перетворень системи з хаосу на порядок послуговується ірраціональною методологією. «Синергетичні механізми, імовірно, має сенс шукати в тих процесах, які не контролюються свідомістю, відбуваються на підсвідомому і несвідомому рівнях», – стверджують фахівці в галузі синергетики (Князева, & Курдюмов, 2002, с. 178).

Розроблення теоретико-методологічних засад дослідження колективної інтуїції як соціально-психологічного механізму прогнозування соціальних явищ вимагає зосередити увагу не тільки на функціональному аспекті проблеми, а й на змістовому і ціннісно-смысловому. Річ у тім, що механізм інтуїції працює з різним напруженням і творчою самовіддачею залежно від міри зацікавленості в отриманому результаті її носія. Умовити чи примусити інтуїцію до дії, як це зауважувалося вище, принципово неможливо. Демонструвати свою інтуїтивну активність за винагороду – теж невдячна справа, оскільки скласти прогноз, близький до того, що настане, заважатимуть думки бізнесового плану. Тому найбільш виправдано спиратися на власну інтуїцію і довіряти їй. Щоправда, цінністю може бути людське життя, загроза якому зростає щохвилини, а секундна стрілка от-от зупиниться. У такій ситуації інтуїція і справді може стати рятівником, а може і не стати, якщо на безвихідь накладається гальмування активності мозку як наслідок його перезбудження.

Не виключено, що в екстремальній ситуації група має більше шансів на самопорятунок і, певною мірою, завдяки тому, що під впливом зовнішніх сил і внутрішніх спонук зупиниться в точці біфуркації, перейде рубіж від хаосу до порядку, набуде ознак колективного суб'єкта і звернеться до групи індивідуальних суб'єктів по колективно-інтуїтивну допомогу, синтезує запропоновані ними інсайти і в такий спосіб отримає якісно новий ресурс для знаходження виходу з екстремальної ситуації.

Особливу увагу бажано звернути на такий вимір об'єктів прогнозування, як їхні сутнісні ознаки⁵. Такими ознаками для людини є її свідомість і самосвідомість, індивідуальність, духовність, моральність, творчість, свобода тощо. Тобто всі ознаки є суттєвими, але не всі сутнісними.

Річ у тім, що процес формування прогнозу передбачає чітке розуміння його об'єкта і насамперед того, що становить його сутність, унікальність, неповторність. І ця вимога стосується як раціональної, так і ірраціональної системи пізнання і перетворення світу. Вищезгадані ознаки набувають значення сутнісних критеріїв прогнозування.

Є ще одна сутнісна ознака, властива тільки людям, і, відповідно, сутнісний критерій прогнозування, який уміщує в собі більшу їх частину. Це суб'єктність – здатність людини починати причинний ряд із самої себе, інтенція і потенція до творення світу і себе в цьому світі. За цієї умови суб'єктність теж має свій сутнісний вимір, що позначається поняттям *вчинковості* як високоморальної творчості (В. А. Роменець).

Нагадаємо, що в нашому дослідженні ідеться про прогнозування соціальних явищ. А соціальними, на відміну від природних, визнають явища рукотворні – створені кожною людиною і людством протягом історії. Тому цілком очевидно, що будь-який прогноз соціальних явищ має дати відповідь на

⁵ Сутність речі (людини) – вироблені і перевірені суспільною практикою об'єктивні знання про річ, якою вона є сама по собі. Це знання, що відрізняють її від інших речей і залишаються такими в разі зміни умов та обставин.

питання, чи відбудуться якісні зміни об'єкта прогнозування, зокрема і насамперед, у суб'єктно-вчинковому вимірі.

Зрозуміло, що за умови раціонального підходу до процесу прогнозування сутнісні критерії можуть бути в різний спосіб враховані в концепції і методиці дослідження. А як бути щодо ірраціональних утворень, зокрема інтуїції – індивідуальної і групової? На це запитання ми спробуємо відповісти трохи згодом, коли перейдемо до більш детального аналізу проблеми критеріїв прогнозування з позицій суб'єктно-вчинкового підходу.

Суб'єктно-вчинковий підхід, що є результатом творчого поєднання суб'єктного (С. Л. Рубінштейн) і вчинкового (В. А. Роменець) підходів, у сутнісному розумінні передбачає з'ясування і забезпечення можливостей перетворювального впливу окремої людини чи людської спільноти на природні і соціальні процеси. Такий вибір підходу вимагає конкретизації поняття «соціальні явища», яке відображає утвердження і розвиток духовної культури суспільства. Застосування цього підходу в дослідженні колективної інтуїції як механізму прогнозування соціальних явищ зумовлено необхідністю розроблення відповідних теоретико-методологічних засад. Такий вибір підходу вимагає конкретизації поняття «соціальні явища», яке є базовим у соціології і соціальній філософії. За такої умови «соціальне», як зазначалося, традиційно вважають створеним людиною, рукотворним на противагу створеному природою.

Якщо ж ідеться про інтуїцію, зокрема про інтуїцію колективну як, відповідно, психологічне і соціально-психологічне утворення, то логічно визнати, що у цього феномену двоє батьків – природне і соціальне. Тому видається доцільним конкретизувати поняття соціального, замінивши його на поняття суспільного, а поняття «явище» конкретизувати, замінивши його на поняття «подія», оскільки саме події урізноманітнюють суспільне життя, створюють своєрідні розриви в потоці повсякденності, протистоять як незвичайне і надзвичайне рутинному і буденному, власне, творять історію. Принаймні саме так визначає це поняття в книзі «Що таке Подія?» професорка

соціології Нової школи соціальних досліджень Робін Вагнер-Пачіфічі (Wagner-Pacifici, 2017), а отже, воно цілком заслуговує на те, щоб бути обраним у нашому дослідженні на роль об'єкта прогнозування.

На жаль, у згаданій публікації йдеться про події, які вже відбулися чи відбуваються. Можливо, у цій роботі розгляд проблеми прогнозування в часовому вимірі міг порушити логіку її змісту. Інша річ, якщо в довідкових джерелах визначення поняття «подія» обмежується лише минулим часом. Так, в Академічному тлумачному словнику української мови разом із цілком логічними дефініціями події як того, що порушує усталений, звичний перебіг життя, як чогось важливого, видатного, а також непередбачуваного, несподіваного, подія (чомусь) визначається як те, що «відбувалося або відбулося, сталося» (Подія, 2022). На це може бути хоча б таке заперечення: окремій людині і спільноті немає ніякого сенсу витратити час і сили на прогнозування чогось буденного, повсякденного, звичного, традиційно-ритуального, що не передбачає творчості і розвитку. І навпаки, саме події, як щось життєво значуще, суттєве, непересічне, нове, наміряне, становлять зміст майбутнього буття людини і спільноти. Тому, на нашу думку, подія в часовому вимірі є те, що вже відбулося, що відбувається тут і тепер і що може відбутися в майбутньому, а отже, покладатися предметом прогнозування. Крім того, від свого майбутнього ми очікуємо чогось не тільки знаного, звичного, а й незвичайного, якогось сюрпризу, бажано, звичайно, зі знаком плюс, наприклад швидкого і безболісного подолання економічної та політичної кризи в країні.

Подія має надзвичайно широке поле проявів, усю сукупність яких можна поділити на ті, у яких окрема людина чи спільнота постають у статусі суб'єктів (наукові відкриття, шедеври літератури і мистецтва, героїчні подвиги, техногенні катастрофи, повстання, революції, війни тощо) чи об'єктів (природні катастрофи, пандемії тощо). І поціновується подія як визначальна залежно від того, скільки і якого рівня творчих сил було покладено на її здійснення. За другим критерієм значущість події визначається мірою вчинковості, тобто готовності суб'єкта (індивіда чи групи) виявити моральну

творчість, узгодити свої потреби з потребами громади і навіть пожертвувати собою заради суспільного добробуту.

Слід також звернути увагу на те, що події у своєму виникненні керуються не тільки лінійною, а й нелінійною логікою, що спричинило появу поняття подієвості. «Подієвий – поняття, уведені філософією постмодернізму в контексті відмови від лінійної версії прочитання історичного процесу, яке фіксує у своєму змісті історичну темпоральність, відкриту для конфігурування в ролі релятивно-плюральных причинно-наслідкових подієвих рядів, розвернутих від минулого – через теперішнє – до майбутнього» (Можейко, 2022). До речі, є так званий подієвий туризм, коли «люди стають живими свідками особливих подій у спорті, культурі і мистецтві» (Подієвий туризм, 2022), що, власне, дає підстави для визнання можливості подій у теперішньому часі.

У реферативній літературі ми натрапили на визначення критеріїв подієвості розповідного тексту: «Основою будь-якого розповідного тексту є подія. Виділено п'ять головних критеріїв градації розповідної подієвості. Перша з них – релевантність змін: подієвість підвищується, якщо зміна, що відбулася, є присутньою для цього фіктивного світу. Тривіальні зміни події не творять. Друга ознака – непередбачуваність: подієвість тексту підвищується, якщо зміни відбулися несподівано, усупереч очікуванням. Третій критерій – консекутивність: подієвість підвищується, якщо зміни справили суттєвий вплив на мислення і свідомість персонажа, оскільки це змінює його дії. Четвертий – незворотність: подієвість підвищується, якщо зміни, які відбулися, є незворотними і новий стан не може бути анульований. І п'ятий – неповторюваність: повторювані зміни не народжують події (Подієвість та її умови..., 2022).

Проте є підстави доповнити цей перелік функціональних критеріїв подієвості ще такими двома змістовими критеріями, як «суб'єктність» і «вчинковість» у їхньому взаємозв'язку, особливо коли йдеться про події суспільного життя та їх прогнозування. Так, людина як суб'єкт (причина, автор, творець) може бути об'єктом пізнання, а також об'єктом виховного,

політичного, економічного, психотерапевтичного та інших впливів. А втім, є психологічне визначення людини як об'єкта, коли вона не виявляє належним чином свої суб'єктні інтенції і потенції, натомість демонструє пасивність, безініціативність, невизначеність власної позиції, пристосуванство, залежність, підлеглість, навіюваність, конформність, екстернальність, безвідповідальність тощо. Отже, на відміну від суб'єктності, поняття «об'єктність» узагальнює випадки вимушеного чи добровільного вибору людиною відповідних життєвих сценаріїв і способів поведінки.

Якщо основною ознакою людини як суб'єкта вважати її прагнення свободи, творчу вдачу й авторські амбіції, то поняття «вчинок» конкретизує ці чесноти в уявленні про її здатність до духовно-моральної творчості і жертвовності (В. А. Роменець). Вчинити, за великим рахунком, означає зробити таке і в такий спосіб, щоб інші (загал) визнали це для себе суттєвим, життєво важливим, новим, зразковим, гідним наслідування. Суб'єктна активність набуває ознак учинку, якщо вона здійснюється людиною безкорисливо і відповідально, з внутрішньою готовністю до самопожертви. Відтак поняття «учинковість» означає специфічний для людини як суб'єкта спосіб життя, сутність якого становить її психологічна готовність до творення, утвердження і відстоювання суспільно значущих цінностей, які є водночас індивідуально значущими особисто для неї.

Учинкову активність традиційно визначають як добродійну або злочинну. Проте, крім звичного поділу вчинків на хороші і погані, є традиція вирізнення так званих справжніх учинків як проявів моральної творчості, відповідальності і самовідданості. В останньому випадку йдеться про героїчний учинок (подвиг), що активно утверджує істину, добро, красу, справедливість, любов і сутнісно протистоїть злочинності – активності егоїстичній, асоціальній, аморальній, протиправній, руйнівній, яка становить загрозу для суспільних інтересів, загальнолюдських цінностей і кожної людини зокрема. Прикметно, що поняття «несправжній вчинок» фактично не використовують, оскільки його можна використовувати лише для позначення випадків імітації справжньої

вчинкової активності (досить типове явище серед політиків), що, знову ж таки, є аморальним, а в окремих випадках – злочинним актом. До речі, не тільки резонансні вчинки, а й резонансні злочини можуть набувати значення подій суспільного життя зі знаком мінус, а також з часом мінятися місцями.

Представлені поняття в їхньому суперечливому поєднанні можуть утворювати критеріальну модель (рис.), що дає змогу сутнісно диференціювати учасників подій суспільного життя на чотири великі умовні групи:

- 1) суб'єктно-вчинкова;
- 2) об'єктно-вчинкова;
- 3) суб'єктно-злочинна;
- 4) об'єктно-злочинна.

Сенс такого поділу полягає в тому, щоб з'ясувати правомірність припущення про зв'язок, що є між змістом інтуїтивних прогнозів і сутнісною характеристикою їхніх суб'єктів.

Членів першої групи вирізняє глибока переконаність у необхідності для України обрання європейського шляху розвитку, демократизації влади і готовність до вчинку самопожертви заради поліпшення життя народу. Роль провідного соціально-психологічного механізму спільної діяльності, спілкування, розвитку стосунків, агітації, пропаганди і контрпропаганди тут відіграє механізм *переконування*, аргументи і факти для якого беруть з науки і практики, зокрема результати науково обґрунтованого і незаангажованого соціологічного дослідження. Наведемо як приклад такого підходу низку висновків про динаміку ставлення українців до ідеї євроінтеграції, представлених свого часу Центром Разумкова.

Так, від 2002 року (початок проведення соціологічних досліджень Центром Разумкова з цієї тематики) частка прихильників євроінтеграції постійно переважала над часткою її противників. Російська агресія проти України в лютому 2014 року кардинально вплинула на картину суспільних настроїв, укріпила тенденцію до зростання європейських симпатій в українському соціумі.

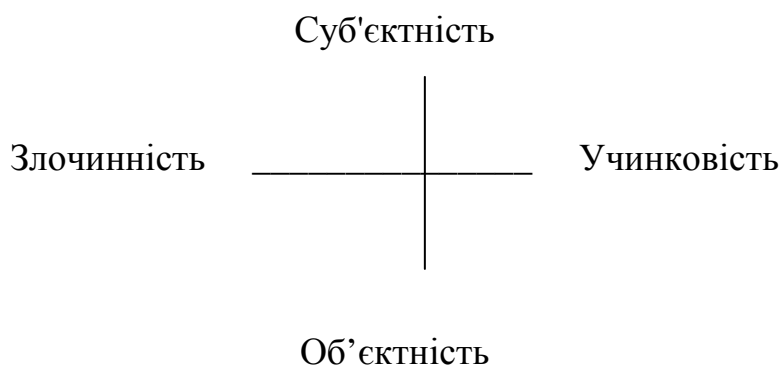

Рис. Критеріальна модель прогнозування подій суспільного життя
з позицій суб'єктно-вчинкового підходу

На думку респондентів, привабливий образ Євросоюзу складається з низки здобутків і переваг, серед яких вони досить прагматично зазначають такі. Насамперед високий рівень соціального захисту. До важливих переваг ЄС українці відносять верховенство права, розвинену демократію. Також в ієрархії позитивних аспектів ЄС відзначають низький рівень корупції, якість охорони здоров'я, наявність фінансових ресурсів і високий рівень науково-технічного розвитку. Здобутки, які обіцяє євроінтеграція, громадяни вбачають насамперед у соціальній площині: це підвищення якості життя і зростання доходів, зниження безробіття і створення нових робочих місць, запровадження сучасних технологій, модернізація підприємств. Більшість респондентів вважають, що країна виграє від приєднання до Євросоюзу. Схожа позитивна динаміка спостерігається й в оцінках особистого виграшу чи програшу від приєднання до ЄС. Зросла частка громадян, які тою чи іншою мірою почуваються європейцями, відчують свою належність до культури та історії європейського співтовариства. Однак, говорячи про нинішній рівень і характер проєвропейських симпатій українського суспільства, слід звернути увагу на якісно новий характер мотивації: громадяни, з одного боку, уже більш реально оцінюють складнощі і тривалість євроінтеграції, а з другого – усвідомлюють природність для України саме європейського шляху, і зокрема як засобу

збереження національної державності в протистоянні агресивному російському впливу (Якименко, & Пашков, 2018).

Зробимо ще кілька суттєвих зауважень. Так, уся сукупність соціально-психологічних механізмів взаємодії, впливу людини на людину поділяється на дві групи: пропозитивні, які не передбачають насилля, звертаються з пропозицією, і прескриптивні, які висувають вимоги, наполягають на необхідності, обов'язковості виконання правил, домовленостей, накладають санкції, тобто відтворюють логіку відношень свободи і необхідності. Переконування є пропозитивним механізмом уже тому, що остаточний висновок про те, переконали його чи ні, робить об'єкт переконувального впливу.

Система прогнозування, функціонально представлена механізмом переконування, є раціональною за визначенням і має свої як сильні, так і слабкі сторони. Тут доречний каламбур, що її сила в її слабкості, а її слабкість – у її силі. Сила полягає в тому, що майбутнє, в принципі, можна розрахувати, спираючись на статистичні методи. Але нерідко можна спостерігати суттєвий вплив на результати раціонального прогнозування великої кількості параметрів, що не реєструються. Це вносить елемент випадковості в розрахунки і змушує звернутися до послуг колективної інтуїції. Причому доцільно на підготовчому етапі провести сеанс прогнозування в малій групі для відпрацювання, як на моделі, технічних моментів, після чого приступити до виконання поставленого завдання, останнім пунктом якого передбачено поєднання даних, отриманих раціональним та ірраціональним способами.

Яким уявляється типовий представник групи номер один? Насамперед це душевно здорова і духовно розвинена людина, яка понад усе цінує персональну свободу і можливість ініціативного творення світу і себе в цьому світі. Яка у стосунках з іншими людьми дотримується етичної норми: стався до людей так, як ти хочеш, щоб вони ставилися до тебе; яка не вважає, що мета виправдовує засіб. І найважливіше: вона опікується не тільки своїм благополуччям і благополуччям близьких їй людей, а переймається проблемами всього людства, зростанням загроз його існуванню. Це людина, готова до вчинку самопожертви

заради благополуччя інших людей. Не дивно, що найчастіше такі люди трапляються в збройних силах, серед добровольців, серед волонтерів.

Для членів другої групи більш характерною є позиція споглядання, наслідування, спостереження, співчування. Вони внутрішньо схиляються до ідеї євроінтеграції, але не оприлюднюють свою позицію, схильні більше слухати і виконувати, ніж щось пропонувати і робити (творити). Вони навіть можуть з'явитися на запрошення військкомату і стати на захист держави, але не через патріотичний мотив, а через законслухняність, небажання мати справу із законом. Оскільки представники цієї групи інтуїтивно відчують у собі брак суб'єктності і вчинковості, цінність яких для них очевидна, вони тягнуться товаришувати і співпрацювати, брати участь у спільному вчинку з тими, хто не має такого дефіциту. Вони, як правило, добре виконують функцію «другого номера», що не вимагає самостійного прийняття рішень. Така постійна взаємодія зі зразком, та ще й в екстремальній ситуації, може справляти позитивний виховний вплив на членів цієї групи, завдяки чому в когось із них у точці біфуркації відбудеться якісний перехід з об'єктно-вчинкового на суб'єктно-вчинковий рівень життєдіяльності. Проте зазвичай представники цієї типологічної групи не часто можуть здивувати оригінальними і влучними інсайтами прогнозів, оскільки на заваді прояву і розвитку вільної інтуїтивної активності стоїть об'єктна життєва орієнтація. Саме цим пояснюється і те, що в комунікативній активності членів цієї групи, взаємодія яких породжує колективну інтуїцію, провідне місце належить соціально-психологічному механізму *навіювання*.

Річ у тім, що люди з об'єктною життєвою позицією здебільшого психологічно не готові сприймати й оцінювати справжність аргументів і фактів, логічність і доказовість суджень, як це має місце у випадку з переконанням. У навіюванні замість переконаності маємо впевненість, замість аргументованості – довіру, авторитетність джерела інформації. Брак самостійності, оригінальності компенсується наслідуванням зразків колективно-інтуїтивної прогнозувальної діяльності, що їх продукує група

номер один. Виняток становить частина населення на території, захопленій окупантами, яка потерпала від знущань, приниження, насильства, переслідувань, тортур, нелюдських умов життя, але намагалася не піддаватися брехливій пропаганді, як могла уникала участі в заходах, організованих загарбниками, які в різний спосіб намагалися «узаконити» незаконну анексію українських земель, щоб приєднати їх до Росії.

Специфічною групою в нашій системі координат є категорія полонених. Так, цілком припустимо вважати навіть суб'єктно-вчинковим актом випадок, коли борець російської армії, зрозумівши істинну геноцидну мету спецоперації, добровільно здався в полон. Проте, оскільки це може бути лише вдавання того, що хочуть почути від нього, бажано перевірити міру щирості цього бійця на детекторі брехні.

До складу суб'єктно-злочинної групи логічно віднести насамперед осіб, які свідомо намагалися скористатися революційною ситуацією Майданів для захоплення влади як умови індивідуального збагачення, задоволення потреби в пануванні і самозахисті. У збройному протистоянні України з Росією як події суспільного життя місце суб'єкта-злодія персонально посідає її президент і головнокомандувач зі своїми посіпаками. Якщо представників суб'єктно-вчинкової чверті – бійців ЗСУ, добровольців, волонтерів, представників владних структур України (справжніх патріотів) – відрізняє готовність до самопожертви заради благополуччя свого народу, то злочинну суб'єктність – готовність віддати в жертву увесь народ, аби задовольнилися забаганки диктатора. Також суб'єктно-злочинну чверть представляють російські вояки, яких найменше цікавило обґрунтування їхнім президентом необхідності вторгнення в Україну, оскільки у них є свій особистий інтерес у цій «операції», властивий мародерам, насильникам, гвалтівникам, карним злочинцям тощо, які із суб'єктною затятістю реалізують свої злочинні наміри.

Прикладом об'єктно-злочинної групи можна вважати представників силових структур, які під тиском «зверху» віддавали і виконували злочинні

накази. Згадаймо жорстоке побиття студентів на Майдані Незалежності, використання штатної зброї проти демонстрантів тощо.

Об'єктно-злочинний сектор також може бути представлений (з огляду на повідомлення офіційних російських джерел) значною частиною населення Росії, яке всіляко підтримує агресивні плани свого незмінного керівництва, у яких відверто цілепокладається знищення України як держави, як соціуму з його історією і культурою. Також це значна частина російських вояків, які бездумно виконують злочинні накази своїх командирів, цілячи по цивільних помешканнях, знищуючи систему життєзабезпечення українського народу.

Виділені групи пов'язані між собою функціональним зв'язком, що знаходить свій вияв у міграції між собою їхніх членів. Так, ми звертали увагу на факти подолання окремими представниками другої групи об'єктної життєвої орієнтації і перехід до складу першої, суб'єктно-вчинкової групи, що є важливим фактом хоча б тому, що перша група, як зразкова, кількісно порівняно менша за походженням і через більші втрати на полі бою. Також можна згадати як позитивний момент непоодинокі факти добровільного переходу членів третьої (об'єктно-злочинної) групи до другої (об'єктно-вчинкової) групи.

Відтак пропонуємо проаналізувати, які чинники і яким чином можуть вплинути на процес формування колективним суб'єктом інтуїтивного прогнозу на тему «Коли реально можна сподіватися на закінчення війни України з Росією?». Зрозуміло, що правильної відповіді може і не бути, але буде низка гіпотез, інтерпретацій, інтуїцій тощо.

Так, українська сторона, зокрема члени суб'єктно-вчинкової групи, виступаючи за найскоріше завершення війни в ситуації, що склалася, дотримуються тієї думки, що перемовини неможливі, якщо умовою їх проведення має бути відчуження українських територій, захоплених росіянами. Тому обирається як найбільш швидкий силовий варіант, навіть розуміючи суттєве збільшення жертв з нашого боку. На жаль, є ще один (у чомусь суб'єктивний, а в чомусь – об'єктивний) чинник, що гальмує реалізацію

обраної стратегії, а саме: передбачувані і непередбачувані часові втрати на постачання твердо обіцяної і не остаточно обіцяної зброї, зокрема сучасних танків і літаків. Небезпека полягає в тому, що росіяни можуть раптово підтягнути резерви, реорганізуватися і піти в наступ до того, як ми отримаємо підмогу із Заходу.

Коли Україна за право життя
З катами боролась, жила і вмирала,
І ждала, хотіла лише співчуття,
ЄВРОПА МОВЧАЛА.
Коли Україна в нерівній боротьбі
Вся сходила кров'ю і слізьми стікала
І дружної помочі ждала собі,
ЄВРОПА МОВЧАЛА.
Коли Україна в залізнім ярмі
Робила на пана і в ранах орала,
Коли ворушились і скелі німі,
ЄВРОПА МОВЧАЛА.
Коли Україна криваві жнива
Зібравши для ката, сама умирала
І з голоду навіть згубила слова,
ЄВРОПА МОВЧАЛА.
Коли Україна життя прокляла
І ціла могилою стала,
Як сльози котились і в демона зла,
ЄВРОПА МОВЧАЛА.

Олександр Олесь (22.08.1931)

Читаєш вірш, написаний кривавими сльозами сто років тому, і розумієш, що зло нікуди не поділося, а стало ще злішим, підступнішим і масштабнішим, готовим спалити в ядерному полум'ї не тільки людство, а все живе на світі. І

тому сучасна Європа разом зі США мусила не мовчати і не тільки говорити, а й діяти суб'єктно і вчинково шляхом фінансової підтримки України, поповнення та оновлення арсеналу зброї Української армії, підготовки спеціалістів, введення нових санкцій для Росії та багато іншого.

Чому Путін, як уособлення суб'єктно-злочинної частини суспільства, вирішив обрати першим об'єктом спецоперації саме Україну? Ну, мабуть, з такою думкою не погодяться брати-білоруси, бо, не питаючи їхньої згоди, російські загарбники загарбали чималу територію під військову базу, з якої їхні ракети несуть смерть не тільки військовим, а й цивільним громадянам України. Упевнений, що українці нізащо б не погодилися на роль такого, нехай і не безпосереднього, убивці. Напевно, наш кандидат в «імператори» вирішив розпочати процес благодіяння і спасіння з України ще й тому, що, довірившись своїм придворним прогнозістам і своїй великодержавній інтуїції, реально сподівався на хліб-сіль і не міг второпати, чому раптом невдячні українці зустріли спасителя і благодійника вогнем і мечем, не дозволили на білому коні увійти в Київ і відсвяткувати швидко перемогу. І все людяне людство із жахом сприймало відверто злочинний, безпрецедентний за масштабом і рівнем жорстокості наказ російського головнокомандувача – знищити український народ і все українське зрівняти із землею. Російські ЗМІ, завжди раді прислужити своєму господарю, намагаються нав'язати світові далекі від реальності прогнози, відверто закликають своїх бійців до застосування відверто злочинних способів ведення війни, а особливо нелюдського поводження із цивільним населенням: мародерства, грабіжництва, насильства тощо.

Отже, маємо всі підстави визначити дії агресора як геноцид, а більш точно і конкретно – геноцид заради геноциду. Саме тут, як кажуть прості люди, собака зарита. Річ у тім, що росіяни живуть учорашнім і почасти сьогоднішнім днем, а можна сказати і так, що майбутнє для них зачинене. Інакше у них був би інший гімн і не марилося відновити Радянський Союз та ще й у формі імперії з імператором на чолі. Тобто щось більш архаїчне важко уявити. Звідси така звіряча ненависть до тих народів, для яких дорога в

майбутнє відкрита. Це – по-перше, а по-друге – можемо констатувати як факт відсутність у сучасних росіян нагальної потреби в прогнозуванні свого майбутнього, що, безперечно, негативно впливає на функціонування і розвиток колективної інтуїції як ірраціонального соціально-психологічного механізму прогнозувального процесу. По-третє, можна припустити, що така дивовижна цілеспрямованість і наполегливість, а також безжальна жорстокість російського лідера викликані психологічними чинниками, а саме глибоким переживанням образи, завданої йому попервах українськими футбольними фанатами, підхопленої і поширеної у світі багатьма іншими фанатами і не фанатами. Ідеться про слово із чотирьох літер, яке походить від слова із трьох літер, що є одним із ключових в інвективній лексиці слов'ян, образливість якого полягає в порівнянні людини з чоловічим статевим органом. У такому разі руйнівна енергія скривдженої людини живиться прагненням помститися кривднику, навіть якщо йдеться про цілий народ. І сила цієї спонуки полягає в тому, що вона знайома кожній людині і, як правило, не підвладна їй, а, крім того, може мати виправданням відновлення честі, як, наприклад, вважалося там, де діяв закон кровної помсти, вендети. У нашому випадку виправданням помсти може слугувати ідея про відновлення честі мундира, яку з легкістю сприймуть і візьмуть на озброєння заангажовані росіяни. Тому прогноз щодо можливості використання росіянами ядерної зброї навряд чи можна вважати однозначно позитивним.

Отже, ми виділили в цій роботі низку напрямів, зміст яких передають такі ключові слова, як-от: «колективна інтуїція», «ірраціональність», «самоорганізація і саморозвиток», «сутнісні критерії прогнозування подій суспільного життя». Відповідним чином було сформульовано теоретико-методологічні засади дослідження колективної інтуїції як механізму прогнозувальної активності групи. За такої умови, оскільки наше уявлення про колективну інтуїцію певною мірою залежить від того, як визначається інтуїція індивідуальна, видається доречним доповнити перелік цих положень більш

загальними, покликаними зорієнтувати дослідника у розв'язанні теоретичних і методологічних проблем, що виникають під час дослідження.

Зазначимо, що і з дослідженням інтуїції як індивідуального феномена не все сьогодні складається просто. Так, поміж дослідниками не досягнуто згоди щодо питання про природу, сутність, значущість і механізм інтуїтивної активності. Типовим прикладом базових розбіжностей у розумінні якісної специфіки інтуїтивної активності постають питання про те, чи є вона породженням і психічною функцією світу несвідомого, чи існує і діє на перетині свідомого і несвідомого світів психічної активності, виконує, як зазначалось, роль своєрідного містка, що поєднує ці світи в єдине ціле. Але цю суперечність можна усунути, якщо скористатися добре відомою процедурою примирення конкуруючих понять як носіїв широкого і вузького їх розуміння. Так, у широкому розумінні суб'єкт інтуїтивної активності може усвідомлювати, а може, з різних причин (зокрема суб'єктивних), не усвідомлювати зміст завдання і зміст інсайту як результату виконання останнього, а те, в який спосіб відбувається виконання цього завдання, залишається за межею свідомості, незалежно від її суб'єкта. Вузьке розуміння передбачає знання про сутність інтуїції – те, чим вона якісно відрізняється від інших психічних функцій. А відрізняється вона насамперед її генетичним і функціональним зв'язком з несвідомим. До речі, саме сутнісну характеристику інтуїції дає К. Г. Юнг, визначаючи її як ірраціональну психологічну функцію. Проте якщо інтуїтивну активність розглядати в єдності форми і змісту, то форма, а власне, її механізм, справді не усвідомлюється людиною, а отже, є ірраціональним, тоді як зміст завдання і зміст інсайту, як правило, усвідомлюється людиною і може бути предметом раціонального аналізу та обговорення.

На противагу підходам, які принижують значення інтуїції, підпорядковують її іншим психічним функціям, ми схилиємося до думки, що основне її призначення полягає в тому, щоб слугувати функціональним містком між свідомістю і несвідомим, чим забезпечується цілісність психічного життя людини.

Знову ж таки, у дискусії з приводу самодостатності інтуїції, а також необхідності перевірки продуктів її активності раціональними методами (Д. Канеман), ми дотримуємося думки, що головна цінність інтуїції якраз і полягає в тому, що вона не може помилятися в принципі, оскільки взаємодіє з внутрішнім і зовнішнім світами безпосередньо, та ще й з позиції, що відображає індивідуальну неповторність її носія. Саме безпомилковістю інтуїції слід пояснювати випадки, коли раціональні оцінки її результатів вказують на помилку, а людина все одно обирає сказане їй її «внутрішнім голосом».

Вирішення питання щодо «безпомилковості» інтуїтивної активності залежить від того, як загалом оцінюється колективне несвідоме і чи підлягає воно оцінюванню взагалі. Так, на думку О. В. Суший, «...несвідоме містить потужний консолідувальний потенціал, що зберігає цілісність соціуму. У широкому сенсі йдеться про минулий колективний досвід, що охоплює основні сфери життєдіяльності суспільства та допомагає йому не втрачати самоідентифікації під час соціальних зрушень, здійснювати переорієнтацію свідомості соціальних суб'єктів на ті чи інші стабілізуювальні і дестабілізуювальні зміни в соціумі. Масове несвідоме володіє компенсаторною функцією, а тому зростання соціальної напруженості здатне сприяти утриманню сталого розвитку, спираючись на універсальну систему колективних уявлень, образів, стилів поведінки, знижуючи ризик остаточного руйнування соціальної системи» (Соціально-психологічне мислення..., 2018, с. 114). Отож є підстави сподіватись, що інтуїція, яка безпосередньо взаємодіє з колективним несвідомим, є також позитивно спрямованим психологічним інструментом.

З цього ж погляду вимагає окремої уваги і теоретико-методологічного опрацювання проблема можливості і доцільності спроб раціоналізації ірраціонального, усвідомлення несвідомого тощо.

На поняття колективної інтуїції натрапляємо ще в Юнга, і навіть сучасні букмекери розуміють ефект від її застосування на практиці. А втім, як показав проведений аналіз, соціальна психологія досі не приділяла належної уваги

дослідженню цього феномену, який реально виявляє себе під час голосування на виборах, у волевиявленні народу на референдумах, мітингах тощо. Наше розуміння сутності колективної інтуїції спирається на уявлення про неї як функцію колективного несвідомого (К. Г. Юнг) і як процес «колективного розігрування соціальних практик» (Е. Дюркгайм) індивідуальними суб'єктами інтуїтивної активності. У широкому розумінні колективна інтуїція є елементом, одним з регуляторних механізмів системи психіки, що функціонує на перетині усвідомлюваного і неусвідомлюваного, раціонального й ірраціонального, логічного і почуттєвого, поняттєвого й образного, безпосереднього й опосередкованого і, водночас, за своєю природою – утворенням суто соціально-психологічним, оскільки є похідним від взаємодії змістів індивідуальних інтуїцій та їх перетворення в певну цілісність, що за своїми можливостями і продуктивністю перевершує узагальнені показники функціонування їхньої неінтегрованої сукупності.

Під час розроблення проблеми участі колективної інтуїції в процесі прогнозування соціальних явищ звертає на себе увагу онтична спорідненість інтуїтивної та прогнозувальної активності в її індивідуальному і груповому форматах. Об'єднує їх не що інше, як притаманна їм ірраціональність. За такої умови, якщо ірраціональність колективної інтуїції складається з ірраціональності, яку вона дістає в користування від кожного окремого її носія, що входить до складу групи, то ірраціональність прогнозувальної діяльності зумовлюється принциповою неможливістю передбачити всі пертурбації, які можуть відбутися з предметом і психологічним механізмом прогнозування, а також із тими, хто складає прогноз. Звичайно, бажано, щоб остаточний вердикт щодо майбутнього тих чи інших подій суспільного життя був складений переважно на раціональній основі, але не за рахунок дискримінації ірраціонального (здогадок, припущень, гіпотез тощо). Адже не виключено, що отриманий і недостатньо, чи навіть ніяк не аргументований, колективно-інтуїтивний прогноз виявиться найбільш прийнятним і таким, що знайде своє підтвердження. Річ у тім, що інтуїція всупереч раціональності в процесі

складання прогнозу соціального явища бере до уваги набагато ширше і глибше зораний інформаційний простір, зважає навіть на ті дані, які, здавалось би, не мають жодного стосунку до того, що прогнозується, а насправді можуть навіть спричинити корекцію змісту самого завдання чи взагалі відмову від його виконання.

Так, на останніх президентських виборах Петро Порошенко вигідно відрізнявся від «комедіанта» Володимира Зеленського великим досвідом економічної і політичної діяльності, організації своїх виборчих кампаній, але чомусь із великою перевагою на тих виборах переміг останній. А річ у тім, що велика електоральна група змогла помітити й оцінити набагато більше властивих кандидатів рис, частину з яких він, напевно, був би ладен приховати. Водночас у своїй колективно-інтуїтивній активності електорат керувався, на нашу думку, не тільки раціональними закидами Порошенкові в тому, що той нібито за час свого президентства суттєво збагатився, тоді як народ ледве зводив кінці з кінцями, скільки підміченою в його очах, в інтонаціях, пантоміміці ледь помітною нещирістю обіцянок і гучних освідчень у любові до свого народу. І це зрозуміло, оскільки в гонитві за багатством рідко який бізнесмен, отримавши делеговану йому народом владу, не наважиться використати цей народ як засіб у своїх бізнесових цілях. І таку внутрішню диспозицію можна приховати від одного-двох виборців, але не від колективної інтуїції.

Ті чи інші події суспільного життя можуть мати різне значення для людини і спільноти, а отже, процес прогнозування (його якість, швидкість, своєчасність, ефективність тощо) залежить від ціннісних диспозицій і мотивації того, хто його здійснює. Ця залежність може виявлятися різним чином. Цілком природним є намір суб'єкта скласти такий прогноз, який знайде своє підтвердження незалежно від того, подобається це даному суб'єкту чи ні. Однак не менш природною є інтенція до суб'єктивізації – неусвідомлюваної, як правило, спроби підміни реального бажаним. Знову ж таки, одна річ, якщо суб'єкт прогнозувальної діяльності особисто зацікавлений у тому, щоб певні

події відбулися чи не відбулися в майбутньому. Інша річ, якщо прогнозування здійснюється на замовлення. У цьому разі йдеться про своєрідне роздвоєння суб'єкта прогнозування на замовника і виконавця замовлення, що може викликати різного роду проблемні моменти. Тому, коли формулюють завдання для колективної інтуїції, мають брати до уваги ці моменти (наприклад, поставити першим питання про те, у якої сторони збройного протистояння має бути більша мотивація до перемоги).

Робота колективної інтуїції як механізму прогнозування соціальних явищ за всієї її ірраціональності, потаємності, протилежності свідомій діяльності все-таки залежить від культурно-психологічного впливу середовища, зокрема від ситуації, в якій перебуває певна велика група, наприклад народ, від властивої йому системи ціннісних орієнтацій, провідної мотивації в кожний момент, а також звичного способу досягнення цілей. Прикладом тут може бути проявлена в умовах збройного протистояння ціннісно-смыслова відмінність українського і російського соціумів. (створити, захистити – загарбати, зруйнувати, вбити). Відповідним чином поляризується колективно-інтуїтивна активність, так що зміст інсайтів може набувати діаметрально протилежних значень.

Отже, намагаючись віднайти відповіді на сповнені невизначеності запитання: «Коли закінчиться ця війна?», «Хто переможе?», важливо брати до уваги насамперед сутнісні критерії, зокрема такі, як суб'єктність і вчинковість у їх поєднанні та їхні протилежні значення. Оскільки ж однозначно і доказово, власне раціонально, скласти прогнози на ці питання не видається можливим, залишається не що інше, як звернутися до послуг колективної інтуїції, яка може дати цілісну, живу картину майбутнього об'єкта прогнозування і в якій треба зуміти розкодувати інформацію щодо розподілу суб'єктно-вчинкових, об'єктно-вчинкових, суб'єктно-злочинних і об'єктно-злочинних угруповань.

Колективна інтуїція в процесі складання прогнозу подій суспільного життя не може не зазнавати впливу з боку середовища, зокрема комунікативно-смыслових диспозицій, які домінують у спільноті. Так, може йтися про чотири типи таких диспозицій:

- а) більше віддавати – менше брати;
- б) менше віддавати – більше брати;
- в) скільки віддавати – стільки ж брати;
- г) дарувати одне одному все те найкраще, що є в кожного.

Реально припустити, що колективно-інтуїтивний прогноз української спільноти на питання щодо переможця у війні України з Росією буде формуватися під переважним впливом четвертої диспозиції, що дає підстави сподіватися на максимальний приріст у розвитку, тоді як російський соціум пов'язував і буде інтуїтивно пов'язувати свої надії на перемогу переважно з другою диспозицією, що є програшним вибором за рівних інших і навіть нерівних обставин.

Однією із сутнісних ознак людини як суб'єкта є її прагнення і здатність до творення світу і себе в цьому світі як чогось унікального, оригінального, самобутнього і неповторного. Не є винятком процес формування її уявлення про своє майбутнє. Тобто реально очікувати, що в процесі прогнозування колективна інтуїція, не без ініціативної участі колективного несвідомого, може творити те, що відбудеться. Така творчість може виявляти себе в розробленні не однієї, а кількох альтернативних версій прийдешнього, залежно від того, які чинники і якою мірою визначатимуть процес його настання. Креативність, та й, до речі, і вчинковість, можуть виявляти себе в боротьбі мотивів між прагненням до об'єктивності та очікуванням того, що справдиться саме бажаний прогноз, у виборі підходів, механізмів, способів і засобів прогнозування й оцінювання його результатів. І тут також постає питання про раціональну або ірраціональну природу творчості. На думку К. Г. Юнга, «нове ніколи не отримували навмисно», воно з'являлося тоді, коли вдавалося використовувати несвідоме, відсторонивши раціональне свідоме. Мовляв, крім спогадів, з несвідомого також можуть виникати зовсім нові думки і творчі ідеї, які досі ніколи не усвідомлювалися (Юнг, 2007).

Очевидно, що не кожна соціальна дія є подією і не кожна подія суспільного життя є вчинком, але кожний справжній вчинок може стати для

спільноти й окремої людини подією – і тим величнішою, чим вище сьогодні встановлена планка функціонування розвитку суб'єктності і вчинковості. Тому, якби вибори президента проводилися сьогодні, головне питання до кожного кандидата під час складання прогнозу полягало б у тому, на яку самопожертву він готовий піти заради порятунку свого народу, своєї держави від загарбника. Особливість такої вчинково-подієвої активності полягає в тому, що вердикт з приводу того, чи це є справжній учинок і знакова подія, виносить громада як колективний суб'єкт. Яскравим прикладом тут може бути обрання українським народом у 1991 році незалежного способу буття, а також спроби колективного відстоювання на Майданах і в збройному протистоянні з Росією своїх демократичних прав і свобод, що визнається справжнім колективним учинком і справжньою подією як українцями, так і широкою міжнародною спільнотою.

Так само, як діагноз, прогнозування вчинкової наповненості подій суспільного життя як соціально-психологічний феномен може здійснюватися виключно колективними зусиллями спільноти. За такої умови, як зазначалося, процес прогнозування подій не дозволяє обмежитися раціональним підходом, оскільки не видається можливим заздалегідь урахувати всі чинники, вплив яких визначатиме міру їхньої учинковості. Тому залишається сподіватися на колективну інтуїцію спільноти як її суб'єкта. І тут постає непросте питання щодо спроможності останньої спрогнозувати саме вчинковий складник майбутньої події, пошук відповіді на яке неминуче приведе, знову ж таки, до поняття колективного несвідомого, з яким колективна інтуїція функціонально і змістовно пов'язана. Тому логічно припустити, що остання виконає замовлення на прогноз учинковості майбутньої події, якщо колективне несвідоме утримує в собі потенційну здатність людської істоти до розрізнення вчинкового і злочинного. Якщо ж конкретизувати цю думку, то має йтися про такі загальнолюдські критерії учинкової подієвості, як її просоціальна спрямованість, готовність усіх і кожного до самопожертви заради благополуччя значущих інших і власного благополуччя.

Якщо результати індивідуальних інтуїтивних прогнозів сприймає, усвідомлює та оцінює сама людина як суб'єкт психічної діяльності, то результати колективно-інтуїтивного прогнозування – відповідна спільнота як колективний суб'єкт. Але, одна річ – мала група, коли можна дізнатися про думку кожного учасника і спільно вирішити як діяти: врахувати думки того чи того члена групи чи відкинути, а інша – велика електоральна група, результат прогнозування якої вона сама безпосередньо отримати не в змозі, а тільки від спеціалістів, компетентність, добropорядність і політична незаангажованість яких може викликати запитання. Отже, виноситься вердикт, що колективно-інтуїтивний процес прогнозування у великих групах начебто не має свого власного зворотного зв'язку. На нашу думку, це питання є принаймні дискусійним, оскільки все-таки є непідкупні і не заангажовані ідеологічно установи, які досліджують продукти колективно-інтуїтивної активності соціуму на основі наукового інтересу і співпрацюють з його прогресивними силами. Проте з огляду на опрацьований матеріал логічно спробувати уявити собі можливість згаданого безпосереднього зворотного зв'язку. Так, по-перше, будь-яка група, що у своєму розвитку досягла рівня колективного суб'єкта, постає як колективний діяч, для якого результат його колективної діяльності є не просто цікавим, а й життєво важливим. І цю рефлексію чи навіть моніторинг зробленого слід доручити колективній інтуїції. До речі, М. М. Слюсаревський обстоює думку, що не тільки організовані групи, а й такі, як натовпи і маси, є своєрідними «масовими суб'єктами спільної активності» (Слюсаревський, 2018; 2019), а отже, мають зворотний колективно-інтуїтивний зв'язок.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

На завершення хочеться вийти за межі наукового дискурсу і простими словами подякувати долі та Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за надану свободу у виборі цієї теми дослідження, від роботи над якою я дістав справжнє задоволення. Виявляється, схожі емоції переживали філософи і психологи, а також інженери і техніки, робочі та селяни, і навіть трудова інтелігенція, коли йдеться про безпосередню «зустріч» з феноменом, який ми досліджували. Навіть оформлені за стандартом тексти, присвячені інтуїції, як мені здається, випромінюють якусь особливу енергію.

Привабливість інтуїції для науковців (і не тільки) пояснюється її унікальними можливостями, зокрема: швидко, без особливих зусиль знаходити шлях до розв'язання найрізноманітніших проблем, передбачати зміни у функціонуванні складних соціальних систем і, водночас, підказати, що краще приготувати на сніданок і з ким у стосунках варто бути більш обережним.

В одних випадках інтуїтивна активність містифікується, характеризується як Божий дар, а в інших – стверджується, що без участі інтуїції не обходиться жоден творчий акт у науці і мистецтві. Хтось радить перевіряти інтуїтивний продукт на помилковість, а хтось вважає, що цього робити не слід, що сама природа інтуїції принципово безпомилкова. Для когось інтуїція лише психологічний інструмент, який може долучатися до розв'язування людиною своїх проблем, особливо тоді, коли ситуація ускладнюється, а може і не долучатися. Тому на нього, наче, не варто розраховувати, коли маєш намір узятися до якоїсь ризикованої справи. Але ж трапляється, що саме завдяки інтуїції було врятоване людське життя, і не одне.

Важливо також знати, що інтуїція не реагує на погрози, примуси, накази, так само як і на вмовляння, підкуп, шантаж. Її складно пошити в дурні. Адже

вона – ірраціональна психологічна функція, яка слугує містком, що поєднує колективне несвідоме зі свідомістю. А це означає, що інтуїція не рудимент, а функція, постійно задіяна в процесі життєдіяльності людини. Підкріпити цей висновок передбачалося розробленням концептуального конструкта «субстанціональні інтуїції суб'єктного ядра».

Проблема інтуїції привертає увагу дослідників ще й тому, що дає змогу зануритися в роботу з категоріальним апаратом, специфічними теоретичними і методологічними підходами до розуміння природи і сутності психічного, а також поняття інтуїції в загальній і соціальній психології. На основі творчого синтезу уявлень про «колективне несвідоме» (К. Г. Юнг) і «колективне розігрування соціальних практик» було здійснено спробу розкрити природу колективної інтуїції.

Напевно не можу згадати, де мені трапився термін «теоретична верифікація», але я наважився використати її, маючи на увазі, що ключове поняття «колективна інтуїція» розкриється у всій своїй красі чи, нехай, у її частині, якщо ми здійснимо своєрідне теоретичне занурення в тему «Колективна інтуїція в прогнозуванні соціальних явищ». Обраний шлях верифікації поняття дав змогу виявити близькість уявлення про природу колективної інтуїції до уявлення про природу прогнозувальної діяльності. А поєднує ці уявлення властива їм ірраціональність, міра якої в разі утворення цілісної конструкції (колективна інтуїція + прогнозування) суттєво зростає, що вимагатиме від її суб'єкта додаткових зусиль для забезпечення максимально можливої відповідності прогнозу тому, як воно буде насправді.

А як усе-таки пояснити те, що, обираючи (не виключено, що востаннє в моїй науковій кар'єрі, з огляду на вік, стан здоров'я і війну з Росією) тему науково-дослідної роботи, я зупинився на інтуїції, та ще й колективній? Як завжди хотілося чогось незвичайного, незвіданого, суперечливого... І я б не повірив, якби це трапилося не зі мною.

Як тепер розумію, наша психіка в разі виникнення будь-якої проблеми, що усвідомлюється як актуальна, дає запит інтуїції на її розв'язання. І ось як вона «вмовила» мене обрати тему наукової роботи.

То був звичайний сон. Але було в ньому щось дивне, а саме: він періодично розкладався на фрагменти і мені треба було скласти з них цілісну картину такого змісту: *Я студент-психолог був відряджений з пункту А (село Батурин), де студенти філософи, психологи і журналісти проходили воєнну підготовку, у пункт Б – червоний корпус Київського університету імені Тараса Шевченка, який треба було пофарбувати в червоний колір, щоб був як новенький. Яюсь в обідню перерву розгортаю газету з бутербродом і бачу портрет Ванги й статтю про її пророцтва. До речі, кажуть, що вона передбачила розвал Радянського Союзу і про біду, яка звалилася на Україну у 2022 році, також попереджала. Звідки в неї ці знання? Кажуть, що то Божий дарунок, як і Вольфу Мессінгу. «Це зрозуміло, – наче кажу я собі. – А що з цього приводу говорить наука?». Тут згадую про бутерброд і прокидаюся з готовою темою. Схоже, моя інтуїція запропонувала мені себе об'єктом дослідження. А я і не заперечував.*

Отже, будемо плекати надію, що виконана науково-дослідна робота знайде свого зацікавленого і водночас вимогливого читача, а тому сприятиме формуванню нових раціональних та ірраціональних уявлень в їхній суперечливій єдності про природу, сутність й умови розвитку колективної інтуїції та інших феноменів колективної психології.

ЛІТЕРАТУРА

Айян, Д. (1997). *Эврика! (10 способов освободить ваш творческий гений)*. СПб.: Питер Паблишин.

Алауханов, Е. (2008). Понятие и задачи прогнозирования. *Криминология. Учебник*. Алматы: Академия МВД Республики Казахстан. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum6815/print6847.html>

Асмус, В. Ф. (1965). *Проблема интуиции в философии и математике (Очерк истории: XVII — начало XX в.)*. Москва: Мысль.

Бергсон, А. (1998). *Творческая эволюция*. Москва: Канон-пресс; Кучково поле.

Васютинський, В. О. (2016). *Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм*. Київ: Міленіум.

В погоне за скачущей Вселенной. *Modern Cosmology*. 2.08.2011. URL: <http://www.modcos.com/articles.php?id=146> .

Гладуэлл, М. (2018). *Сила мгновенных решений. Интуиция как навык*. Москва: Альпина Паблишер.

Гуревич, П. (2016). Рациональное и иррациональное в культуре. *Философская антропология*, 2(2), 7–21.

Журавлев, А. Л. (1999). Понимание «коллективного субъекта»: основные подходы в психологии. *Индивидуальный и групповой субъекты в изменяющемся обществе*. Москва: Институт психологии РАН, с. 68–70.

Журавлев, А. Л. (2009). Коллективный субъект: основные признаки, уровни и психологические типы. *Психологический журнал*, 30(5), 72–80.

Зеньковский, В. В. (1914). *Проблема психической причинности*. Киев: Типография Императорского Университета св. Владимира. Акционерного общества печати и издательского дела Н. Т. Корчак-Новицкого.

Ильенков, Э. В. (1991). *Философия и культура*. Москва: Политиздат.

Канеман, Д. (2017). *Мислення швидке й повільне*. Київ: Наш формат.

Князева, Е. & Н., Курдюмов, С. П. (2002). *Основания синергетики. Режимы с обострением, саморганализация, темпомыры*. СПб.: Алетейя.

Кондаков, И. В. (2011). «Хаос порядка» как категория современной культуры. *Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология*, 17(79), 11–19. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/haos-poryadka-kak-kategoriya-sovremennoy-kultury-1>

Кондратьев, М. Ю., & Ильин, В. А. (2007). *Азбука социального психолога-практика : справочно-энциклопедическое издание*. Москва: Пер Сэ.

Лейтан, Э. (2008). Рационализация иррационального: размышление по следам читательского комментария. *Livejournal*. URL: <https://edgar-leitan.livejournal.com/14299.html>

Лотман, Ю. М. (2010). *Непредсказуемые механизмы культуры*. Таллинн: TLU Press.

Макарова, А.К. (2007). *Мифология как способ бытия современного общества (онтологические аспекты)*: дис. канд. филос. наук. Магнитогорск, ГОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет».

Можейко, М. А. Событийность (2022). *История философии. Энциклопедия*. 01.10.2022.
URL: <http://psylib.org.ua/books/gritz01/sobytijnost%27.htm> .

Моляко, В. А. (2007). *Творческая конструктология (пролегомены)*. Київ: Освіта України.

Мышление и интеллект. *Psyera.ru*, 01.10.2022.
URL: https://psyera.ru/myshlenie-i-intellekt_7928.htm

Науменко, Е. А. (2001). *Интуитивность как свойство личности*: дис. д-ра психол. наук: 19.00.01. СПб.: СПбГУ.
URL: <https://www.dissercat.com/content/intuitivnost-kak-psikhologicheskoe-svoistvo-lichnosti>

Науменко, Е. А. Методика оценки уровня интуитивности. *Vashpsixolog.ru*, 01.10.2022. URL: <http://www.vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist/161-> .

Опросник интуитивного стиля Эпстайна. *Psylab.info*, 01.10.2022.
URL: <https://psylab.info/>

Ошо, Р. (2006). *Интуиция. Знание за пределами логики*. СПб.: Весь.

Перлз, Ф. (2019). Интуиция. *Гештальт подход*, 30.04.2019.
URL: <https://www.facebook.com/gestaltme/posts/2028186620595281/>

Петровский, В. А. (1996). *Личность в психологии: парадигма субъектности*. Ростов-на-Дону: Феникс.

Подієвий туризм. *Меджибізька громада*. 01.10.2022.
URL: <https://medzhybizka-gromada.gov.ua/podievij-turizm-1525773501/> .

Подієвість та її умови. Критерії подієвості. 01.10.2022.
URL: <https://zarlit.com/item/397.html> .

Подія. *Словник української мови*. 01.10.2022. URL: <http://sum.in.ua/s/podija>.

Поліщук, О. П. (2010). *Інтуїція. Природа, сутність, евристичний потенціал*. Київ: Парапан.

Попович, М. В. (2011). Ірраціональне. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-12630>

Райкрофт, Ч. (1995). *Критический словарь психоанализа*. СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа.

Роменець, В. А. (1971). *Психологія творчості*. Київ: Вища школа.

Роменець, В. А. (2007). *Історія психології: XIX – початок XX століття*. Київ: Либідь.

Семенец, О. В. (2010). Психологические детерминанты социальной интуиции личности в прогнозировании ситуаций: автореф. дис. канд. психол. наук (19.00.05), Саратов, Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского. URL: <https://www.dissercat.com/content/psikhologicheskie-determinanty-sotsialnoi-intuitsii-lichnosti-v-prognozirovanii-situatsii>

Слюсаревський, М. М. (2018). Маса як об'єкт соціально-психологічного пізнання: розпорошений стан і феномен сконцентрованості. *Проблеми політичної психології*, 7, 3–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_3.

Слюсаревський, М. М. (2019). Психологія надіндивідуальних суб'єктів і соціальних ситуацій. *Несходимі терени Психеї: маршрути наукового пізнання: вибрані праці*. Київ: Талком, с. 177–179.

Смирнов, Н. А. (2018). Интуиция как метод постижения реальности в философии А. Бергсона. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 4(90), 98–101. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/intuitsiya-kak-metod-postizheniya-realnosti-v-filosofii-a-bergsona/viewer>

Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку (2018). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Степаносова, О. В. (2004). Интуитивные компоненты в процессе принятия решения : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., МГУ им. М. В. Ломоносова. URL: <https://www.dissercat.com/content/intuitivnye-komponenty-v-protsesse-prinyatiya-resheniya/read>

Субстанция. *Философская энциклопедия*, 01.10.2022. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1172/

Татенко, В. А. (1996). *Психология в субъектном измерении*. Київ: Видавничий центр «Просвіта».

Тихомирова, С. В. (2011). Эмоции коллективного субъекта. *Философско-психологическое наследие С. Л. Рубинштейна*. Москва: Институт психологии РАН, с. 308–319. URL: <http://www.ipras.ru/engine/documents/document6942>.

Хачатрян, А. А. (2005). Анализ основных философских концепций интуиции. *Вестник ВолГУ. Серия 7 (4)*, 5–13.

Хачатрян, А. А. (2012). Механизмы формирования и проявления интуитивного знания. *Ученые записки КГАВМ им. Н. Э. Баумана*, 212(4), 490–494. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-formirovaniya-i-proyavleniya-intuitivnogo-znaniya/viewer>

Хорошилова Д. А., & Ильжер Е. А. (2019). Коллективные переживания прекарности и гражданские движения. *Национальный психологический журнал*, 2(34), 48–54.

Шестое чувство Ван Гога и Николы Теслы. *Мир ТВ*, 13.02.2018. URL: <https://mir24.tv/articles/16291442/shestoe-chuvstvo-van-goga-i-nikoly-tesly>

Юкаева, В. С. (2010). Применение механизма интуиции для выработки решений. В Юкаева, В. С., Зубарева, Е. В., Чувикова, В. В., *Принятие управленческих решений*. Москва: Дашков и Ко, с. 252–257.

Юнг, К.-Г. (1995). *Психологические типы*. СПб.: Ювента; Москва: Прогресс-Универс.

Юнг, К. Г. (2007). *Подход к бессознательному*. Москва: ДиректМедиа.

Юнг, К. Г. (2009). *Тэвистокские лекции. Аналитическая психология: её теория и практика*. Москва: АСТ.

Юнг, К. Г. (2022a). Ирраціональне. *Словник аналітичної психології*, 01.10.2022. URL: <https://7promeniv.com.ua/slovnyk-analitychnoi-psykholohii/1123-irrationalne.html>

Юнг, К. Г. (2022b). Колективне. *Словник аналітичної психології*, 01.10.2022. URL: <https://7promeniv.com.ua/slovnyk-analitychnoi-psykholohii/1130-kolektyvne.html>

Ядро личности. *Психологос*, 01.10.2022. URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/yadro-lic>

Ядро Я. *Глоссарий. Психологический словарь*, 01.10.2022. URL: <https://www.psychologies.ru/glossary/29/yadro-ya/>

Якименко, Ю., & Пашков, М.. Україна на шляху до ЄС: оцінки, думки і сподівання громадян. *Разумков Центр*, 30.10.2018. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/ukraina-na-shliakhu-do-yes-otsinky-dumky-i-spodivannia-hromadian> .

Ярошевский, М. Г. (1969). О трех способах интерпретации научного творчества. *Научное творчество*. Москва: Наука, с. 95–142.

Epstein S., Pacini R., Denes-Raj V., & Heler H. (1996). Individual differences in intuitive-experiential and analytical-rational styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 390–405.

Wagner-Pacifci, R. (2017). *What is An Event?* The University of Chicago Press.

Наукове видання

Татенко Віталій Олександрович
КОЛЕКТИВНА ІНТУЇЦІЯ
У ПРОГНОЗУВАННІ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ

Монографія

Літературне редагування *Т. А. Кузьменко*

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

E-mail: info@ispp.org.ua

Сайт: <https://ispp.org.ua>

Підписано до друку 10.04.2023 р. Гарнітура Times New Roman. Авт. арк. 6,0